

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Σχόλια (Aṭṭhakathā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια (Sutta Piṭaka -
Aṭṭhakathā)

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων (5. Khuddaka Nikāya -
Aṭṭhakathā)

03. Σχόλια για τους εμπνευσμένους λόγους (03. Udāna-
aṭṭhakathā)

1. Το κεφάλαιο για την φώτιση (1. Bodhivaggo)

PaliVerse

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων

03. Σχόλια για τους εμπνευσμένους λόγους

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Udāna-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ nāthaṃ, ñeyyasāgarapāraguṃ;
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena nīyanti lokato;
Vande tamuttamaṃ dhammaṃ, sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiḡaṇasampanno, t̥hito maggaphalesu yo;
Vande ariyasaṅghaṃ taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Tena tena nidānena, desitāni hitesinā;
Yāni suddhāpadānena, udānāni mahesinā.

Tāni sabbāni ekajjhaṃ, āropentehi saṅghaṃ;
Udānaṃ nāma saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.

Jinassa dhammasaṃvega-pāmojjaparidīpanaṃ;
Somanassasamuṭṭhāna-gāthāhi paṭimaṇḍitaṃ.

Tassa gambhīraññaṇehi, ogāhetabbabhāvato;
Kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sahasamvaṇṇanaṃ yasmā, dharate satthusāsanaṃ;
Pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā taṃ avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi;
Nikāye upanissāya, porāṇaṭṭhakathānayaṃ.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Punappunāgataṃ atthaṃ, vajjayitvāna sādhukaṃ;
Yathābalaṃ karissāmi, udānassatthavaṇṇanaṃ.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitiṃ;
Vibhajantassa tassatthaṃ, sādhu gaṇhantu sādhavoti.

Tattha udānanti kenaṭṭhena udānaṃ? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānaṃ nāma?
Pīṭivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃ gahetuṃ
na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ “avaseko”ti vuccati. Yaṅca jalaṃ taḷākaṃ
gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, taṃ “ogho”ti vuccati. Evameva yaṃ
pīṭivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ antohadayaṃ sandhāretuṃ na sakkoti, so
adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho
udāhāraviseso “udāna”nti vuccati. Dhammasaṃvegavasenapi ayamākāro
labbhateva.

Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Yaṃ pana
aṭṭhakathāsu “somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā”ti udānalakkhaṇaṃ
vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ gāthābandhavasena
bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitaṅca. Itarampi pana “atthi, bhikkhave,
tadāyatanam, yattha neva pathavī na āpo”tiādīsu “sukhakāmāni bhūtāni, yo
daṇḍena vihiṃsatī”ti, “sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiya”nti
evamādisu ca labbhati.

Evam tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ, paccekabuddhabhāsitaṃ, sāvakabhāsitanti
tividhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ - “sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍam,
aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesa”ntiādīni khaggavisāṇasutte āgatameva.
Sāvakabhāsitānipi -

“Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;
Sabbo me vihato moho, sītibhūtosmi nibbuto”ti. -

Ādinā theragāthāsu -

“Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtāsmi nibbutā”ti. -

Ādinā therīgāthāsu ca āgatāni. Tāni pana tesaṃ therānaṃ therīnaṅca na kevalaṃ
udānāni eva, atha kho sīhanādāpi honti. Sakkādīhi devehi bhāsitāni “aho dānaṃ
paramadānaṃ, kassape suppatiṭṭhita”ntiādīni, āramadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi
ca bhāsitāni “namo tassa bhagavato”tiādīni tisso saṅgītiyo ārūḷhāni udānāni santi
eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammāsambuddhena sāmaṃ āhacca
bhāsitāni jinavacanabhūtāni, yāni sandhāya bhagavatā pariyattidhammaṃ navadhā
vibhajitvā uddisantena udānanti vuttāni, tāneva dhammasaṅgāhakehi “udāna”nti
saṅgītanti tadevettha saṃvaṇṇetabbabhāvena gahitaṃ.

Yā pana “anekajātisaṃsāra”ntiādigāthāya dīpitā bhagavatā bodhimūle udānavasena
pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ avijahitaudānagāthā ca, etā
aparabhāge pana dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā desitattā
dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā dhammapade saṅgītā.
Yaṅca “aññāsi vata, bho koṇḍañño, aññāsi vata, bho koṇḍañño”ti udānavacanaṃ
dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ
bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne
attanā adhigatatammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu
sabbapaṭṭhamaṃ therena adhigatatattā attano parissamassa

saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ “ārādhayaṃsu vata maṃ bhikkhū ekaṃ samaya”ntiādivacanaṃ viya pītisomanassajanitaṃ udāhāramattaṃ, “yadā have pātubhavanti dhammā”tiādivacanaṃ viya pavattiyā nivattiyā vā na pakāsananti, na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgīṭanti daṭṭhabbaṃ.

Taṃ panetaṃ udānaṃ vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo, majjhimanikāyo, saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ, suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthā, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallanti navasu sāsanaṅgesu udānasaṅgahaṃ.

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhuto;
Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”ti. -

Evaṃ dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandaḥsaḥsassesu katipayadhammakkhandaḥsaṅgahaṃ. Bodhivaggo, mucalindavaggo, nandavaggo, meghiyavaggo, soṇavaggo, jaccandhavaggo, cūḷavaggo, pāṭaligāmiyavaggoti vaggato aṭṭhavaggaṃ; suttato asītisuttasaṅgahaṃ, gāthāto pañcanavutiudānagāthāsaṅgahaṃ. Bhāṇavārato aḍḍhūnanavamattā bhāṇavārā. Anusandhito bodhisutte pucchānusandhivasena ekānusandhi, suppvāsāsutte pucchānusandhiyathānusandhivasena dve anusandhī, sesesu yathānusandhivasena ekekoa anusandhi, ajjhāsayaṇusandhi panettha natthi. Evaṃ sabbathāpi ekāsītiānusandhisāṅgahaṃ. Padato satādhikāni ekavīsa padasaḥassāni, gāthāpādato tevīsati catussatādhikāni aṭṭha saḥassāni, akkharato sattaḥassādhikāni saṭṭhi saḥassāni tīṇi ca satāni dvāsīti ca akkharāni. Tenetaṃ vuccati -

“Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato;
Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsītā.

“Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato;
Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhiyo.

“Ekavīsasaḥassāni, satañceva vicakkhaṇo;
Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise”.

Gāthāpādato pana -

“Aṭṭhasaḥassamattāni, cattāreva satāni ca;
Pādānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

“Akkharānaṃ saḥassāni, saṭṭhi satta satāni ca;
Tīṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā”ti.

Tassa aṭṭhasu vaggesu bodhivaggo ādi, suttesu paṭhamam bodhisuttaṃ, tassāpi evaṃ me sutantiādikaṃ āyasmata ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanidānamādi. Sā panāyaṃ paṭhamamahāsaṅgīti vinayapiṭake tantimārūḷhā eva. Yo panettha nidānakosallatthaṃ vattabbo kathāmaggo sopi sumaṅgalavilāsiniyaṃ dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ vutto evāti tattha vuttanayeneva veditabbo.

1. Bodhivaggo

1. Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā

1. Yaṃ panettha “evaṃ me suta”ntiādikaṃ nidānaṃ, tattha evanti nipātapadaṃ. Metiādini nāmapadāni. Uruvelāyaṃ viharatīti ettha vīti upasaggapadaṃ, haratīti ākhyātapadanti imināva nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana evaṃsaddo tāva
upamūpadesasampahaṃsanagaraṇavacanasampañiggahākāra-
nidassanāvadhāraṇapucchāidamatthaparimāṇādi anekatthappabhedo. Tathā hesa
“evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu”nti evamādīsu upamāyaṃ āgato.
“Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabba”ntiādīsu upadese. “Evametaṃ
bhagavā, evametaṃ sugatā”tiādīsu sampahaṃsane. “Evamevaṃ panāyaṃ vasalī
yasmim vā tasmim vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsati”tiādīsu
garahaṇe. “Evaṃ, bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosu”ntiādīsu
vacanasampañiggahe. “Evaṃ byā kho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ
ājānāmī”tiādīsu ākāre. “Ehi tvam, māṇavaka, yena samaṇo ānando tenupasaṅkama,
upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ
lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ
ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati’ti,
evaṃca vadehi ‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa
todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’ti”ādīsu
nidassane. “‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’ti?
‘Akusalā, bhante’. ‘Sāvajjā vā anavajjā vā’ti? ‘Sāvajjā, bhante’. ‘Viññūgarahitā vā
viññūppasatthā vā’ti? ‘Viññūgarahitā, bhante’. ‘Samattā samādinna ahitāya dukkhāya
saṃvattanti, no’vā? ‘Kathaṃ vo ettha hotī’ti? ‘Samattā, bhante, samādinna ahitāya
dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hotī’ti”ādīsu avadhāraṇe. “Evamete sunhātā
suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā”tiādīsu pucchāyaṃ. “Evaṃgatāni
puṭhusippāyatanāni, evaṃvidho evamākāro”tiādīsu idaṃsaddassa atthe. Gatasaddo
hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā. Tathā hi vidhayuttagatasadde lokiya
pakāratthe vadanti. “Evaṃ lahuparivattaṃ evamāyupariyanto”tiādīsu parimāṇe.

Nanu ca “evaṃ vitakkaṃ no tumhehi, evamāyupariyanto”ti cettha evaṃsaddena
pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃsaddoti. Na,
visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha evaṃsaddo ākāratthoti adhippeto.
“Evaṃ byā kho”tiādīsu pana ākāravisesavacano. Ākāravisesavācino cete evaṃsaddā
pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vācakattā. Evaṃca katvā “evaṃ jātena
maccenā”tiādīni upamānaudāharaṇāni yujjanti. Tattha hi -

“Yathāpi puppharāsimhā, kayirā mālāguṇe bahū;
Evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu”nti. -

Ettha puppharāsiṭṭhānīyato manussupatti
sappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārabhogasampattiādito
dānādipuñṇakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇavisesayogato
mālāguṇasadiṣiyo bahukā puñṇakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena kattabbāti

abhedatāya puppharāsi mālāguṇā ca upamā, tesam upamānākāro yathāsaddena aniyamato vutto. Puna evaṃsaddena niyamanavasena vutto. So pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamā eva hotīti vuttaṃ “upamāyaṃ āgato”ti.

Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba”ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadesākāro, so atthato upadesoyevāti vuttaṃ - “evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbantiādīsu upadese”ti.

“Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā”ti ettha bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ yaṃ tattha vijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggaṭākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, so tattha pahaṃsanākāroti vuttanayena yojetabbaṃ.

“Evamevaṃ panāya”nti ettha garahaṇākāroti vuttanayena yojetabbaṃ. So ca garahaṇākāro “vasalī”tiādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānato vuttāti veditabbaṃ.

“Evaṃ no”ti etthāpi tesam yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāvena sanniṭṭhānajananaṃ anumatiggahaṇavasena “no vā kathaṃ vo ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃsaddena āvikataṃ. So pana tesam dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti vuttaṃ - “evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe”ti.

“Evañca vadehī”ti yathāhaṃ vadāmi evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti vadanākāro idāni vattabbo evaṃsaddena nidassīyatīti “nidassanatto”ti vuttaṃ.

Evamākāravisesavācīnampi etesaṃ evaṃsaddānaṃ upamādivisesatthavuttitāya upamādiatthatā vuttā. “Evaṃ, bhante”ti pana dhammassa sādhuṃ savanamanasikāre niyojitehi bhikkhūhi tattha paṭiṭṭhitabhāvassa paṭijānanaṃ vuttattā tattha evaṃsaddo vacanasampanṇattho. Tena evaṃ, bhante, sādhu, bhante, suṭṭhu, bhante vuttaṃ hoti. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena evaṃsaddena etamatthaṃ dīpeti - nānāyanipunaṃ manekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātum, sabbathāmena pana sotukāmatam janetvāpi evaṃ me sutam, mayāpi ekenākārena sutanti.

Ettha ca ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīlitadisālocanaaṅkusasaṅkhātā ca assādādivisayādibhedena nānāvidhā nayā nānāyā. Nayā vā pālīgatiyo, tā ca paññattianupaññattādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena, saṅghādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānāyā, tehi nipunaṃ saṅhaṃ sukhumanti nānāyanipunaṃ.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhātādibhedena ca anekavidho. Attajjhāsayādiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo. So samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ.

Sīlādiatthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivāsena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatattā atthabyañjanasampannaṃ.

Iddhiādesanānusāsānībhedenā tesu ca ekekassa visayādibhedena vividhaṃ bahuvidhaṃ vā paṭihāriyaṃ etassāti vividhapāṭihāriyaṃ. Tattha paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato paṭihāriyanti atthe sati bhagavato na paṭipakkhā rāgādayo santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha paṭihāriyanti vattum. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato paṭihāriyanti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ceva sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato paṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsānīhi haritā apanītā honti. Paṭīti vā ayaṃ saddo pacchāti etassa atthaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu viya. Tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti paṭihāriyaṃ. Attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇam paṭihāriyaṃ. Iddhiādesanānusāsāniyo vigatūpakkilesena katakiccena sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva paṭihāriyaṃ, paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsānīsamudāye bhavaṃ ekekaṃ paṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato. Tattha jātaṃ nimittabhūtato tato vā āgatanti paṭihāriyanti attho veditabbo.

Yasmā pana tantiatthadesanā tabbohārābhisamayasaṅkhātā hetuhetuphalatadubhayapaññattipaṭivedhasaṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā, sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitakusalasambhārehi alabbhaneyyappaṭiṭṭhā duppariyogāhā ca, tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti bhagavato vacanaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ.

Eko eva bhagavato dhammadesanāghoso, ekasmiṃ khaṇe pavattamāno nānābhāsānaṃ sattānaṃ attano attano bhāsāvasena apubbaṃ acarimaṃ gahaṇūpago hoti. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhānubhāvoti sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathaṃ āgacchatīti veditabbaṃ.

Nidassanatthena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata”nti attānaṃ parimocento “evaṃ me sutam, mayāpi evaṃ suta”nti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando”ti evaṃ bhagavatā, “āyasmā ānando atthakusalo, dhammakusalo, byañjanakusalo, niruttikusalo, pubbāparakusalo”ti evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmatam janeti. “Evaṃ me sutam, tañca kho atthato vā byañjanato vā

anūnāmanādhikāṃ, evameva na aññathā daṭṭhabba’’nti. Aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato aññathā na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, sā neva sabbākārena sakkā viññātunti vuttovāyamatto. Sutākārāvirujjhanameva hi dhāraṇabalaṃ.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa ‘‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyya’’ntiādīsu mayāti attho. ‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu mayhanti attho. ‘‘Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā’’tiādīsu mamāti attho. Idha pana ‘‘mayā sutāṃ, mama suta’’nti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṃ vattabbe niyakajjhattasaṅkhāte sasantāne vattanato tividhopi mesaddo kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasaṅkhāto pana viññāyatevāyaṃ atthabhedoti ‘‘me-saddo tīsu atthesu dissati’’ti vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Sutanti ayaṃ sutasaddo saupasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyogasotaviññeyya sotadvārānusāra viññātādiānekathappabhedo. Kiñcāpi hi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmīṃ sutasaddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhati.

Tattha ‘‘senāya pasuto’’tiādīsu gacchantoti attho. ‘‘Sutadhammassa passato’’tiādīsu vissutadhammassāti attho. ‘‘Avassutā avassutassā’’tiādīsu kilesena kilinnā kilinnassāti attho. ‘‘Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka’’ntiādīsu upacitanti attho. ‘‘Ye jhānappasutā dhīrā’’tiādīsu jhānānuyuttāti attho. ‘‘Diṭṭhaṃ sutāṃ muta’’ntiādīsu sotaviññeyyanti attho. ‘‘Sutadharo sutasannicayo’’tiādīsu sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa ‘‘sotadvārānusārena upadhārita’’nti vā ‘‘upadhāraṇa’’nti vā attho. Me-saddassa hi mayāti atthe sati ‘‘evaṃ mayā sutāṃ sotadvārānusārena upadhārita’’nti yujjati. Mamāti atthe sati ‘‘evaṃ mama sutāṃ sotadvārānusārena upadhāraṇa’’nti yujjati.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttena evaṃsaddena savanakiriyājotakena bhavitabbaṃ, tasmā evanti sotaviññāṇasampaṭicchānādisotadvārikaviññāṇānantaraṃ uppannamanodvārikaviññāṇakiccanidassanaṃ. Meti vuttaviññāṇasamaṅgipuggalanidassanaṃ. Sabbāni hi vākyāni evakāratthasahitāniyeva avadhāraṇaphalattā tesāṃ. Sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānādhikāvīparītaggahaṇanidassanaṃ. Yathā hi sutāṃ sutamevāti vattabbaṃ arahati tathā taṃ sammā sutāṃ anūnaggahaṇaṃ anādhikaggahaṇaṃ avīparītaggahaṇaṇca hotīti. Atha vā saddantarathāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti etasmīṃ pakkhe yasmā sutanti etassa asutaṃ na hotīti ayamatto vutto, tasmā sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānādhikāvīparītaggahaṇanidassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - evaṃ me sutāṃ, na mayā idaṃ diṭṭhaṃ, na sayambhūññāṇena sacchikataṃ, na aññathā vā upaladdhaṃ. Api ca sutāṃva, tañca kho sammadevāti. Avadhāraṇatthe vā evaṃsadde ayamattahoyanā, tadapekkhassa sutasaddassa niyamatto sambhavatīti tadapekkhassa sutasaddassa assavanabhāvappaṭikkhepo anūnānādhikāvīparītaggahaṇanidassanatā ca veditabbā. Iti savanahetusavanavisesavasenapi sutasaddassa atthahoyanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā evanti tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānatthabyañjanaggahaṇato nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsaṇaṃ ākārattho evaṃsaddoti karitvā. Meti attappakāsaṇaṃ. Sutanti dhammappakāsaṇaṃ yathāvuttāya viññāṇavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayañhettha saṅkhepo - nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā karaṇabhūtāya mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo sutoti.

Tathā evanti nidassitabbappakāsaṇaṃ nidassanattho evaṃsaddoti katvā nidassetabbassa niddisitabbabhāvato. Tasmā evaṃsaddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti veditabbaṃ. Meti puggalappakāsaṇaṃ. Sutanti puggalakiccappakāsaṇaṃ. Sutasaddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññāṇappabandhappaṭibaddhā, tattha ca puggalavohāro, na ca puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati. Tassāyaṃ saṅkhepattho - yaṃ suttaṃ niddisissāmi, taṃ mayā evaṃ sutanti.

Tathā evanti yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso ākārattho eva evaṃsaddoti katvā. Evanti hi ayamākārapaññatti dhammānaṃ taṃ taṃ pavattiākāraṃ upādāya paññapetabbasabhāvattā. Meti kattuniddeso. Sutanti visayaniddeso, sotabbo hi dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṃ hoti. Ettāvata nānappakārena pavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattu visaye gahaṇasanniṭṭhānaṃ dassitaṃ hoti.

Atha vā evanti puggalakiccaniddeso, sutānañhi dhammānaṃ gahitākārassa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvena evaṃsaddena tadākārādihāraṇassa puggalavohārupādānadhammabyāpārabhāvato puggalakiccamnāma niddiṭṭhaṃ hotīti. Sutanti viññāṇakiccaniddeso, puggalavādinopi hi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā na hotīti. Meti ubhayakiccupattapuggalaniddeso. Meti hi saddappavatti ekanteneva sattavisesavisayā viññāṇakiccañca tattheva samodahitabbanti. Ayaṃ panettha saṅkhepo - mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tathā evanti ca meti ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādīsu chasu paññattīsu avarodho, tasmā yo mājāmarīciādayo viya abhūtattho anussavādīhi gahetabbo viya anuttamatthopi na hoti. So rūpasaddādiko ruppanānubhavanādiko ca paramatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana evanti ca meti ca vuccamāno ākārattho, so aparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma. Tasmā kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha? Sutanti vijjamānapaññatti, yañhi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā evanti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādīnaṃ paccāmasanavasena. Meti sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisitṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. Sutanti diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyaṃ tatiyantiādiko viya paṭhamādīni, diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā sutanti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Ettha ca evantivacanena asammohaṃ dīpeti. Paṭividdhā hi attanā sutassa pakāravisesā evanti idha āyasmatā ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoho dīpito hoti. Na hi sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti, paccayākāravasena nānappakārā duppaṭividdhā ca suttantāti dīpitanti. Sutantivacanena sutassa asammosaṃ dīpeti, sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā. Yassa hi sutam sammutṭham hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, sammohābhāvena paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi, tathā asammosena satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadadhāraṇasamatthatā. Byañjanānañhi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutam dhāraṇameva tattha karaṇiyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇibhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthappaṭivedhasamatthatā. Atthassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīro paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇibhūtāyevāti satiyā pubbaṅgamāyāti katvā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthatāya dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo - evantivacanena yonisomanasikāraṃ dīpeti, tena ca vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadadhāraṇatthānaṃ upari vakkhamānānaṃ nānappakārappaṭivedhajotakānaṃ aviparītasiddhi dhammavisayattā. Na hi ayoniso manasikaroto nānappakārappaṭivedho sambhavati. Sutantivacanena avikkhepaṃ dīpeti, “paṭhamabodhisuttam kattha bhāsita”ntiādipucchāvasena pakaraṇapattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiya vuccamānopi “na mayā sutam, puna bhaṇathā”ti bhaṇati. Yonisomanasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññaṃ sādheti sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññaṃ vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti assutavato sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhitto sotum sakkoti, na ca sappurise anupanissayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo - “yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso”ti vuttaṃ. Yasmā ca so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanena niravasesaṃ parahitapāripūrīkaraṇabhūto evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññaṃ vā hoti. Tasmā evanti iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattimattano dīpeti, sutanti savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayavirahitassa ca savanaṃ atthī. Iccassa pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Sammā paṇihitacitto pubbe ca katapuñño visuddhāsaya hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṃ “sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti “katapuññosi tvam, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo”ti ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayena ca sādhuṇaṃ diṭṭhānugatiāpajjanena parisuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, pubbeyeva taṇhādiṭṭhisamkilesānaṃ visodhitattā payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vipaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyaṭṭiyaṃ visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggamaṇaṃ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakamassa arahati bhagavato

vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitunti tñāne nidānaṃ tñapento evaṃ me sutantiādīmāha.

Aparo nayo - evanti iminā pubbe vuttanayeneva nānappakārappaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. Sutanti iminā evaṃsaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. Evanti ca idaṃ vuttanayeneva yonisomanasikāradīpakavacanaṃ bhāsamāno “ete dhammā mayā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā”ti dīpeti. Pariyattidhammo hi “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo”tiādinaṃ nayena manasā anupekkhito anussavākāraparivitakkasahitāya dhammanijjhānakkhantibhūtāya ñātapariññāsāṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakam rūpa”ntiādinaṃ nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdho attano ca paresaṅca hitasukhāvaho hotīti. Sutanti idaṃ savanayogadīpakavacanaṃ bhāsamāno “bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā”ti dīpeti. Sotāvadhānappaṭibaddhā hi pariyattidhammassa savanadhāraṇaparicayā. Tadubhayenapi dhammassa svākkhātabhāvena, atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇaṅhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabbo.

“Evaṃ me suta”nti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patitṭhāpeti. “Kevalaṃ sutamevetam mayā, tasseva pana bhagavato vacana”nti dīpento attānaṃ parimoceti, satthāraṃ apadisati, jīnavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patitṭhāpeti.

Apica “evaṃ me suta”nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavīsāradassa dasabaladharassa āsabhātṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā”ti sabbadevamanussānaṃ imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati -

“Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. Ayaṅhi ekasaddo aññasetṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hi ayaṃ “sassato attā ca loka ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu aññe dissati. “Cetaso ekodibhāva”ntiādīsu setṭhe. “Eko vūpakaṭṭho”tiādīsu asahāye. “Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu saṅkhyāyaṃ, idhāpi saṅkhyāyameva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ - “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti.

Samayanti paricchinnaniddeso. Ekaṃ समयanti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha samayasaddo -

“Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati”.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā”ti evamādisu samavāyo attho, yuttakālañca paccayasāmaggiñca labhitvāti hi adhippāyo, tasmā paccayasamavāyoti veditabbo. “Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu khaṇo, okāsoti attho. Tathāgatuppadādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko yevāti hi attho. “Uṇhasamayo pariḷāhasamayo”tiādīsu kālo. “Mahāsamayo pavanasmi”ntiādīsu samūho. Mahāsamayoti hi bhikkhūnaṃ devatānañca mahāsannipātoti attho. “Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahoṣi, bhagavā kho sāvattiyaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati ‘bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī’ti, ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahoṣi”tiādīsu hetu. Sikkhāpadassa kāraṇaṃ hi idha samayoti adhippetam. “Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasati”tiādīsu diṭṭhi. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano diṭṭhisāṅkhātāṃ samayaṃ pavadantīti so paribbājakārāmo “samayappavādako”ti vuccati.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti. -

Ādisu paṭilābho. Atthābhisamayāti hi atthassa adhigamāti attho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”tiādīsu pahānaṃ. Adhikaraṇaṃ samayaṃ vūpasamaṇaṃ apagamoti abhisamayo pahānaṃ. “Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”tiādīsu paṭivedho. Paṭivedhoti hi abhisametabbato abhisamayo, abhisamayova attho abhisamayaṭṭhoti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva tathā ekantena vuttāni. Tattha pīḷanaṃ dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santappaṇaṃ paridhanaṃ.

Ettha ca sahaṅkāraṇasannijjaṃ sameti samavetīti samavāyo samayo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti khaṇo samayo. Sameti ettha etena vā saṃgacchati satto sabhāvadhammo vā uppādādīhi sahaṅkāradīhi vāti kālo samayo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhenānurūpena voharīyatīti. Samaṇ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti samūho samayo yathā samudāyoti. Avayavasahāvatṭhānameva hi samūho. Avasesapaccayānaṃ samāgame sati eti phalametasmā uppajjati pavattatīti samayo hetu yathā samudāyoti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sameti saṅgati samodhānanti samayo paṭilābho. Samayanaṃ upasamayanaṃ apagamoti samayo pahānaṃ. Samucchedappahānabhāvato pana adhiko samayoti abhisamayo yathā abhidhammoti. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparītasabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa gahaṇe kāraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Idha panassa kālo attho samavāyādīnaṃ asambhavato. Desadesakaparisā viya hi desanāya nidānabhāve kālo eva icchitabboti. Yasmā panettha samayoti kālo adhippeto, tasmā saṃvaccharautumāsaddhamāsarattidivasapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamayā ma- majjhimayāmapacchimayāmamuhuttādīsu kālabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyamevā niddiṭṭhoti ce? Kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yasmiṃ yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbampi taṃ therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me suttaṃ asukasamvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā uddisitūṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā “ekaṃ samaya”nti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayaśākhātā ekaṃ samayanti dīpeti. Yo vāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparāhitappaṭipattisamayesu parāhitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammakathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu samayesu aññatarasamayaṃ sandhāya “ekaṃ samaya”nti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme “yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti ca ito aññesu suttapadesu “yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi”ti ca bhumma vacanena niddeso kato, vinaye ca “tena samayena buddho bhagavā”ti karaṇavacanena niddeso kato, tathā akatvā “ekaṃ samaya”nti accantasamযোগatthe upayogavacanena niddeso katoti? Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu ca suttantesu ādhāra visayasāñkhāto adhikaraṇattho kiriyāya kiriyantaralakkhaṇasāñkhāto bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavatīti. Adhikaraṇaṃhi kālattho samūhattho ca samayo tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ, tathā kālo sabhāvadhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato yathā “pubbaṇhe jāto sāyanhe jāto”tiādīsu. Samūhotipi avayavavinimutto paramatthato avijjamānopi kappanāmattasiddhena rūpena avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati, yathā “rukkhe sākā, yavo yavarāsīmhi samuṭṭhito”tiādīsu. Yasmiṃ kāle dhammapuñje ca kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hotīti ayañhi tattha attho. Tathā khaṇasamavāyahetusañkhātassa samayassa bhāvena tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ bhāvo lakkhīyati. Yathā hi “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti ettha gāvīnaṃ dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmiṃ samayeti vutte ca padatthassa sattāvirahābhāvato satīti ayamattho viññāyamāno eva hotīti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. Tathā yasmiṃ samaye yasmiṃ navame

khaṇe yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃ samaye khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti. Tasmā tadatthajotanatthaṃ bhumma vacanena niddeso kato.

Vinaye ca “annena vasati, ajjhenena vasatī”tiādīsu viya hetuattho, “pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Yo hi sikkhāpadapaññattisamayo dhammasenāpatiādīhipi dubbhiññeyyo, tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtena ca vītikkamaṃ sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇasamayasaṅkhātāṃ kālāṃ anatikkamitvā sikkhāpadāni paññāpentoti tiyapārājikādīnaṃ viya sikkhāpadapaññattiyā hetum apekkhamāno tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ vinaye karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiñca evaṃjātike accantasam yogattho sambhavati. Yasmiñhi samaye saha samuṭṭhānahetunā idaṃ udānaṃ uppannaṃ, accantameva taṃ samayaṃ ariyavihārapubbaṅgamāya dhammapaccavekkhaṇāya bhagavā vihāsi, tasmā “māsaṃ ajjhetī”tiādīsu viya upayogattajotanatthaṃ idha upayogavacanena niddeso kato. Tenetaṃ vuccati -

“Taṃ taṃ atthama pekkhitvā, bhummena karaṇena ca;
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti - “yasmiṃ samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “ekaṃ samaya”nti vā abhilāpamattabhedo esa niddeso, sabbattha bhumma eva atthoti. Tasmā “ekaṃ samaya”nti vuttepi ekasmiṃ samayeti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke “bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ -

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti.

Tattha seṭṭhavācavacananaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti bhagavāti iminā vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. Bhagavāti vacanamuttamanti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Gāravayuttoti garubhāvayutto garuguṇayogato visesagarukaraṇārahataṃ vā gāravayutto. Evaṃ guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacananaṃ bhagavāti idaṃ vacananti veditabbaṃ. Apica -

“Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti bhāgyavā;
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so bhagavāti vuccatī”ti. -

Niddese āgatanayena -

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato”ti. -

Imāya gāthāya ca vasena bhagavāti padassa attho veditabbo. So panāyaṃ attho sabbākārena visuddhimagge vutto, tasmā tattha vuttanayeneva vivaritabbo.

Apica bhāge vani, bhage vā vamīti bhagavā. Tathāgato hi dānasīlādipāramidhamme jhānavimokkhādiuttarimanussadhamme vani bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā bhagavā. Atha vā teyeva “veneyyasattasantānesu kathaṃ nu kho uppajjeyyu”nti vani abhipatthayīti bhagavā. Atha vā bhagasāṅkhātāṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri khelaṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayīti bhagavā. Tathā hi tathāgato hatthagataṃ cakkavattisirīṃ deva lokādhīpaccasadiṣaṃ cātuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratana samujjalaṃ yasaṃ tiṇāyapi amañña māno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā. Sineruyugandharauttarakuruhimavantādi bhājanalokavisesasannissayasobhā kappatṭhitibhāvato, tepi bhage vami, tannivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavāti evamādinā nayena bhagavāti padassa attho veditabbo.

Ettāvatā cettha evaṃ me sutanti vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ savanavasena bhāsanto bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti, tena “nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacaṃ, ayaṃ vo satthā”ti satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti. Vuttañhetāṃ bhagavatā “yo kho, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti. Ekaṃ samayaṃ bhagavāti vacanena tasmīṃ samaye bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyapariniḥṣāṇaṃ sādheti, tena “evaṃvidhassa nāma dhammassa desetā dasabaladharo vajrasaṅghātasamānakāyo sopi bhagavā parinibbuto, kenañña jīvite āsā janetabbā”ti jīvitamadamattaṃ janaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati, vakkhamānassa sakalasuttassa evanti nidassanato. Me sutanti sāvaka sampattiṃ savanasampattiñca niddisati, paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena dhammabhaṇḍāgārikena sutabhāvadīpanato “tañca kho mayāva sutaṃ, na anussutikaṃ, na paramparābhata”nti imassa catthassa dīpanato. Ekaṃ samayanti kālasampattiṃ niddisati bhagavato uruvelāyaṃ viharaṇasamayabhāvena buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarubhāvadīpanato.

Uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsimhīti attho. Atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā. Velātikka manahetu ābhatā uru uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atīte kira anuppanne buddhe dasasahassatāpasā tasmīṃ padese viharantā “kāyakammavacīkammāni paresampi pākāṭāni honti, manokammaṃ pana apākaṭaṃ. Tasmā yo micchāvitakkaṃ vitakketi, so attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālukaṃ āharitvā imasmīṃ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakamma”nti katikavattaṃ katvā tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālukaṃ āharitvā ākirati. Evaṃ tattha anukkamena mahāvālukārāsi jāto, tato naṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyaṭṭhānamakāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ - “uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsimhīti attho daṭṭhabbo”ti.

Viharatīti avisesena iriyāpathadibbabrahmaariyavihāresu
aññataravihārasamaṅgitāparidīpanaṃ. Idha pana
ṭhānanisajjāgamanasayanappabhedesu iriyāpathesu
āsanasaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ ariyavihārasamaṅgitāparidīpanaṅcāti
veditabbaṃ. Tattha yasmā ekaṃ iriyāpathabādhanam aññena iriyāpathena
vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā viharatīti padassa
iriyāpathavihāravasenettha attho veditabbo. Yasmā pana bhagavā dibbavihārādīhi
sattānaṃ vividhaṃ hitaṃ harati upaharati upaneti uppādeti, tasmā tesampi vasena
vividhaṃ haratīti evamattho veditabbo.

Najjāti nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. Nerañjarāyāti
nelaṃ jalamassāti “nelañjalāyā”ti vattabbe lakārassa rakāraṃ katvā “nerañjarāyā”ti
vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci “nīlajalāyāti
vattabbe nerañjarāyāti vutta”nti vadanti. Nāmaeva vā etaṃ etissā nadiyāti
veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetuṃ
“bodhirukkhamūle”ti vuttaṃ. Tattha “bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa”nti ettha
maggañāṇaṃ bodhīti vuttaṃ. “Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso”ti ettha
sabbaññutaññāṇaṃ. Tadubhayampi bodhiṃ bhagavā ettha pattoti rukkhopi
bodhirukkkhotveva nāmaṃ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhīti bhagavā bodhi, tena
bujjhantena sannissitattā so rukkhopi bodhirukkkhoti nāmaṃ labhi, tassa
bodhirukkhasa. Mūleti samīpe. Ayañhi mūlasaddo “mūlāni uddhareyya antamaso
usīraṇālamattānipī”tiādīsu mūlamūle dissati. “Lobho akusalamūla”ntiādīsu
asādhāraṇahetumhi. “Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti,
ettāvatā rukkkhamūla”ntiādīsu samīpe. Idhāpi samīpe adhippeto, tasmā
bodhirukkhasa mūle samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamam abhisambuddho hutvā, sabbapaṭhamam yevāti
attho. Ettāvatā dhammabhaṇḍāgārikena udānadesanāya nidānaṃ ṭhapentena
kāladadesakāpadesā saha visesena pakāsītā honti.

Etthāha “kasmā dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu
bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabbo”ti? Vuccate - desanāya
ciraṭṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladadesakavatthuādīhi
upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosā saddheyyā ca
desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāraviniṇṇayo. Teneva ca āyasmatā
mahākassapena “paṭhamam, āvuso ānanda, udānaṃ kattha bhāsita”ntiādīnā
desādīsu pucchāya katāya vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ
me suta”ntiādīnā udānassa nidānaṃ bhāsīti.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato
pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sambuddhattasiddhi. Na hi
sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha
appaṭihataññacāratāya ekappamāṇattā ñeyyadhammesu. Tathā
ācariyamutṭhidhammacchariyasāsanasāvakānurāgābhāvato khīṇāsavattasiddhi.
Na hi sabbaso parikkhīṇāsavassa katthacipi ācariyamutṭhiādīnaṃ sambhavoti
suvisuddhassa parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṃ
diṭṭhisīlasampattidūsakānaṃ accantaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasaṃsūcakehi
ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi
purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikaniyyānikadhammesu
sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato

catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitappaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā honti, tattha tattha sampattaparisiyā ajjhāsayaṇurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato. Idha pana vimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārapakāsanenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ - “satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanāṃ.
Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitā vā. Tasmā paresaṃyeva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracānā. Tayidaṃ satthu caritaṃ kāladesadesakaparisiṇṇapadesādīhi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanena yathārahaṃ pakāsiyati, idha pana abhisambodhivimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ - “sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti.

Apica satthuno pamāṇabhāvadassanāna sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanāṃ. Sā cassa pamāṇabhāvadassanatā heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Bhagavāti hi iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena, sabbasattuttamabhāvadīpanena ca anaññasādhāraṇaṇāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, ayamatto sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṃ.

Taṃ panetaṃ “evaṃ me suta”nti ārabhitvā yāva “imaṃ udānaṃ udānesī”ti padaṃ, tāva imassa udānaṃ nidānanti veditabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā paṭipanno bhagavā imaṃ udānaṃ udānesi, ādito paṭṭhāya tassa kāyikacetasikappaṭipattiyā pakāsanatthaṃ saṅgītikārehi saṅgītikāle bhāsita vacanaṃ.

Nanu ca “imasmiṃ sati idaṃ hotī”tiādi bhagavato eva vacanaṃ bhavituṃ arahati, na hi satthāraṃ muñcitvā añño paṭiccasamuppādaṃ desetum samatto hotīti? Saccametaṃ, yathā pana bhagavā bodhirukkhamūle dhammasabhāvapaccavekkhaṇavasena paṭiccasamuppādaṃ manasākāsi, tatheva naṃ bodhaneyyabandhavānaṃ bodhanatthaṃ paṭiccasamuppādasīhanādasuttādīsu desitassa ca vacanānaṃ desitākārassa anukaraṇavasena paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavatā bhāsitaṃ imassa udānaṃ dhammasaṅgāhakā mahātherā nidānaṃ saṅgāyimsūti yathāvuttavacanāṃ saṅgītikārānameva vacananti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Ito paresupi suttantesu eseva nayo.

Ettha ca attajjhāsaya parajjhāsaya pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti cattāro suttanikkhepā veditabbā. Yathā hi anekasataanekasahassabhedānipi suttāni saṃkilesabhāgiyādipaṭṭhānanayena soḷasa vidhataṃ nātivattanti, evaṃ tāni sabbānipi attajjhāsaya disuttanikkhepavasena catubbidhabhāvaṃ nātivattanti. Kāmañcettha attajjhāsayaṃ aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsaya pucchāvasikehi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ajjhāsayaṇusandhipucchānusandhisambhavato, attajjhāsaya aṭṭhuppattīnaṃ añña māññaṃ saṃsaggaṃ natthīti niravaseso paṭṭhānanayo na sambhavati. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattāro suttanikkhepāti vuttaṃ.

Tatrāyaṃ vacanattho - nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo suttanikkhepo. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhāsayo, attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. Parajjhāsayepi eseṇa nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchāvasiko. Suttadesanāya vatthubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti aṭṭhuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti nikkhepo, attajjhāsayaṃ eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchanavasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakaṇaṃ vacanaṃ pucchāvasaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pucchāvasikoti pulliṅgavasena vuttaṃ. Tathā atthuppattiyeva aṭṭhuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayaṃ visum suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayaṃ dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā, parajjhāsayaṃ pucchāvasikaṇaṃ pana paresaṃ ajjhāsayaṃ pucchānaṃ desanāpavattihetubhūtaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasikaṇaṃ aṭṭhuppattipubbakāṇaṃ vā parajjhāsayaṃ anurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsayaṃ anavarodhoti? Na codetabbamettha. Paresaṃ hi abhinīhāraparipucchādivinicchayādivinimuttasseva suttantadesanākaṇaṃ uppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayaṃ pucchāvasikaṇaṃ visum gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajālādhammāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ aṭṭhuppatti vuccati, paresaṃ pucchāya vinā ajjhāsayaṃ nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Tattha paṭhamādīni tīṇi bodhisuttāni mucalindasuttaṃ, āyusaṅkhārossajjanasuttaṃ, paccavekkhaṇasuttaṃ, papañcasaññāsuttanti imesaṃ udānaṃ attajjhāsayo nikkhepo. Huhuṅkasuttaṃ, brāhmaṇajātikasuttaṃ, bāhiyasuttanti imesaṃ udānaṃ pucchāvasiko nikkhepo. Rājasuttaṃ, sakkārasuttaṃ, ucchādanasuttaṃ, piṇḍapātikasuttaṃ, sippasuttaṃ, gopālasuttaṃ, sundarikasuttaṃ, mātusuttaṃ, saṅghabhedakasuttaṃ, udapānasuttaṃ, tathāgatuppadāsuttaṃ, moneyyasuttaṃ, pāṭaligāmiyasuttaṃ, dvepi dabbasuttānīti etesaṃ udānaṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo. Pālileyasuttaṃ, piyasuttaṃ, nāgasamālasuttaṃ, visākhāsuttañcāti imesaṃ udānaṃ attajjhāsayo parajjhāsayo ca nikkhepo. Sesānaṃ ekapaññāsāya suttānaṃ parajjhāsayo nikkhepo. Evametesaṃ udānaṃ attajjhāsayaṃ divasena nikkhepaviseso veditabbo.

Ettha ca yāni udānāni bhagavatā bhikkhūnaṃ sammukhā bhāsītāni, tāni tehi yathābhāsitasuttāni vacasā paricitāni manasānupekkhitāni dhammabhaṇḍāgārikassa kathitāni. Yāni pana bhagavatā bhikkhūnaṃ asammukhā bhāsītāni, tānīpi aparabhāge bhagavatā dhammabhaṇḍāgārikassa puna bhāsītāni. Evaṃ sabbānīpi tāni āyasmā ānando ekajjhaṃ katvā dhārento bhikkhūnaṃ vācento aparabhāge paṭhamamahāsaṅgītikāle udānantveva saṅghaṃ āropesīti veditabbaṃ.

Tena kho pana samayenātiādīsu tena samayenāti ca bhummatthe karaṇavacanaṃ, kho panāti nipāto, tasmīṃ samayeti attho. Kasmīṃ pana samaye? Yaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho. Tasmīṃ samaye. Sattāhanti satta ahāni sattāhaṃ, accantaṃ yogatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Yasmā bhagavā taṃ sattāhaṃ

nirantaratāya accantameva phalasamāpattisukhena vihāsi, tasmā sattāhanti accantasam̐yogavasena upayogavacanam̐ vuttaṃ. Ekapallaṅkenāti visākhāpuṇṇamāya anattaṅgateyeva sūriye aparājitapallaṅkavare vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya sakimpī anuṭṭahitvā yathāābhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukham̐ phalasamāpattisukham̐ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho. Tattha vimuttīti tadaṅgavimutti, vikkhambhanavimutti, samucchedavimutti, paṭippassaddhivimutti, nissaraṇavimuttīti pañca vimuttiyo. Tāsu yaṃ deyyadhammapariccāgādīhi tehi tehi guṇaṅgehi nāmarūpaparicchedādīhi vipassanaṅgehi ca yāva tassa tassa aṅgassa aparihānivasena pavatti, tāva taṃtaṃpaṭipakkhato vimuccanato vimuccanam̐ pahānam̐. Seyyathidaṃ? Dānena macchariyalobhādito, sīlena pāṇātipātādito, nāmarūpavavattānena sakkāyadiṭṭhito, paccayapariggahena ahetuvisama hetuṭṭhihi, tasseeva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvato, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhato, maggāmaggaṃvavattānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayaśāññāya, ādīnavadassanena assādaśāññāya, nibbidānupassanena abhiratiśāññāya, muccitukamyatāññāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvato, gotrabhunā saṅkhāranimittabhāvato vimuccanam̐, ayaṃ tadaṅgavimutti nāma. Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā yāvassa aparihānivasena pavatti, tāva kāmacchandādīnam̐ nīvaraṇānañceva, vitakkādīnañca paccanīkadhammānam̐, anuppattisaññitaṃ vimuccanam̐, ayaṃ vikkhambhanavimutti nāma. Yaṃ catunnam̐ ariyamaggānam̐ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato ariyassa santāne yathārahaṃ “diṭṭhigatānam̐ pahānāyā”tiādīnā nayena vuttassa samudayapakkiyassa kilesagaṇassa puna accantaṃ appavattibhāvena samucchedappahānavasena vimuccanam̐, ayaṃ samucchedavimutti nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānam̐, ayaṃ paṭippassaddhivimutti nāma. Sabbasaṅkhatanissaṭṭattā pana sabbasaṅkhāravimuttaṃ nibbānam̐, ayaṃ nissaraṇavimutti nāma. Idha pana bhagavato nibbānārammaṇā phalavimutti adhippetā. Tena vuttaṃ - “vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukham̐ phalasamāpattisukham̐ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho”ti.

Vimuttīti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttabhāvo, cittameva vā tathā vimuttaṃ veditabbam̐, tāya vimuttiyā jātaṃ sampayuttaṃ vā sukham̐ vimuttisukham̐. “Yāyaṃ, bhante, upekkhā sante sukhe vuttā bhagavatā”ti vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā ca vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti. Bhagavā hi catutthajjhānikaṃ arahattasamāpattiṃ samāpajjati, na itaraṃ. Atha vā “tesaṃ vūpasamo sukho”tiādīsu yathā saṅkhāradukkhūpasamo sukhoti vuccati, evaṃ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha sukham̐ veditabbā. Tayidaṃ vimuttisukham̐ maggavīthiyaṃ kālantareti phalacittassa pavattivibhāgena duvidham̐ hoti. Ekekassa hi ariyamaggassa anantārā tassa tasseeva vipākabhūtāni nibbānārammaṇāni tīṇi dve vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā lokuttarakusalānam̐. Yasmiñhi javanavāre ariyamaggo uppajjati, tattha yadā dve anulomāni, tadā tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ tīṇi phalacittāni honti. Yadā pana tīṇi anulomāni, tadā catutthaṃ gotrabhu, pañcamam̐ maggacittaṃ, tato paraṃ dve phalacittāni honti. Evaṃ catutthaṃ

pañcamam appanāvasena pavattati, na tato param bhavaṅgassa āsannattā. Keci pana “chatthampi cittaṃ appetī”ti vadanti, taṃ atthakathāsu paṭikkhitaṃ. Evaṃ maggavithiyaṃ phalaṃ veditabbaṃ. Kālantare phalaṃ pana phalasamāpattivāsena pavattaṃ, nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānañca eteneva saṅgahitaṃ. Sā pañāyaṃ phalasamāpatti atthato lokuttarakusalānaṃ vipākabhūta nibbānārammaṇā appanāti daṭṭhabbā.

Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na samāpajjanti anadhigatattā. Tathā heṭṭhimā ariyā uparimaṃ, uparimāpi ariyā heṭṭhimaṃ na samāpajjantiyeva puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhabhāvato. Attano eva phalaṃ te te ariyā samāpajjanti. Keci pana “sotāpannasakadāgāmino phalasamāpattiṃ na samāpajjanti, uparimā dveyeva samāpajjanti samādhismiṃ paripūrakāribhāvato”ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhalokiyasamādhisamāpajjanato. Kiṃ vā ettha kāraṇacintāya? Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti, katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjanti”ti imesaṃ pañhānaṃ vissajjane sotāpatti phalasamāpattatthāya sakadāgāmiphalasamāpattatthāyāti tesampi ariyānaṃ phalasamāpattisamāpajjanaṃ vuttaṃ. Tasmā sabbepi ariyā yathāsakaṃ phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kasmā pana te samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājāno rajasukhaṃ, devatā dibbasukhaṃ anubhavanti, evaṃ ariyā “lokuttarasukhaṃ anubhavissāmā”ti addhānaparicchedaṃ katvā icchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ, kathaṃ tñānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha -

“Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā, sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro”ti.

Ayaṃ panettha samāpajjanakkamo - phalasamāpattitthikena ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivāsena saṅkhārā vipassitabbā. Tassevaṃ pavattānupubbavipassanasseva saṅkhārārammaṇagotrabhūñāṇānantaraṃ phalasamāpattivāsena nirodhe cittaṃ appeti, phalasamāpattininnabhāvena ca sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti “sotāpanno attano phalasamāpattiṃ samāpajjissāmīti vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī”ti. Te vattabbā - evaṃ sante anāgāmī arahā bhavissati, arahā ca paccekabuddho, paccekabuddho ca sambuddhoti āpajjeyya, tasmā yathābhinivesaṃ yathājjhāsayam vipassanā atthaṃ sādhetīti sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalampi tassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato, paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādīsu aññatarajjhāniko, dutiyādīsu aññatarajjhānikamevāti.

Kasmā panettha gotrabhūñāṇaṃ maggaññāpurecārikaṃ viya nibbānārammaṇaṃ na hotīti? Phalaññāṇaṃ aniyyānikabhāvato. Ariyamaggadhammāyeve hi niyyānikā. Vuttañhetam “katame dhammā niyyānikā? Cattāro ariyamaggā apariyāpannā”ti. Tasmā ekanteneva niyyānikabhāvassa ubhato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhiteneva bhavitabbanti tassa

nibbānārammaṇatā yuttā, na pana ariyamaggassa bhāvitattā tassa vipākabhāvena pavattamānānaṃ kilesānaṃ asamucchindanato aniyyānikattā avuṭṭhānasabhāvānaṃ phalaññānaṃ purecārikaññassa kadācipi nibbānārammaṇatā ubhayattha anulomaññānaṃ atulyākārato. Ariyamaggavīthiyañhi anulomaññāni anibbiddhapubbānaṃ thūlathūlānaṃ lobhakkhandhādīnaṃ sātisaṃ padālanena lokiyaññāna ukkaṃsapāramippattāni maggaññānukūlāni uppajjanti, phalasamāpattivīthiyaṃ pana tāni tāni tena tena maggena tesam tesam kilesānaṃ samucchinnattā tattha nirussukkāni kevalaṃ ariyānaṃ phalasamāpattisukhasamaṅgibhāvassa parikammamattāni hutvā uppajjantīti na tesam kutoci vuṭṭhānasambhavo, yato tesam pariyosāne ñāṇaṃ saṅkhāranimittaṃ vuṭṭhānato nibbānārammaṇaṃ siyā. Evañca katvā sekkhassa attano phalasamāpattivaḷaṇṇanattāya udayabbayādivasena saṅkhāre sammasantassa vipassanāññānupubbāya phalameva uppajjati, na maggoti ayañca attho samatthito hoti. Evaṃ tāva phalasamāpattiyā samāpajjanaṃ veditabbaṃ.

“Tayo kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā, sabbanimittānaṃ amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisāṅkhāro”ti -

Vacanato panassā tīhākārehi ṭhānaṃ hoti. Tattha pubbe ca abhisāṅkhāroti samāpattito pubbe kālaparicchedo. “Asukasmim nāma kāle vuṭṭhahissāmī”ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva vuṭṭhānaṃ na hoti.

“Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānassa, sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro”ti -

Vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha sabbanimittānanti rūpanimittavedanāsaññāsaṅkhāraviññānanimittānaṃ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panevaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ, tassa manasikaraṇena phalasamāpattito vuṭṭhānaṃ hotīti evaṃ assā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tayidaṃ evamidha samāpajjanavuṭṭhānaṃ arahattaphalabhūtaṃ -

“Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ;
Vantalokāmisam santaṃ, sāmāññaphalamuttamaṃ”.

Iti vuttaṃ sātātisātaṃ vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedesi. Tena vuttaṃ -
“vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho”ti.

Athāti adhikāratthe nipāto. Khoti padapūraṇe. Tesu adhikāratthena athāti iminā vimuttisukhapaṭisaṃvedanato aññaṃ adhikāraṃ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamuppādamanasikāro. Athāti vā pacchāti etasmim atthe nipāto, tena “tassa sattāhassa accayenā”ti vakkhamānameva atthaṃ joteti. Tassa sattāhassāti pallaṅkasattāhassa. Accayenāti apagamena. Tamhā samādhimhāti arahattaphalasamādhito. Idha pana ṭhatvā paṭipāṭiyā satta sattāhāni dassetabbānīti keci tāni vitthārayimṃsu. Mayaṃ pana tāni khandhakapāṭhena imissā udānapāḷiyā avirodhadassanamukhena parato vaṇṇayissāma. Rattiyāti avayavasambandhe sāmivacanaṃ. Paṭhamanti accantasamyogatthe upayogavacanaṃ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamam yāmaṃ teneva manasikārena yutto ahoṣīti.

Paṭiccasamuppādanti paccayadhammaṃ. Avijjādayo hi paccayadhammā paṭiccasamuppādo. Kathamidam jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi “tasmātiḥānanda, eseṇa hetu, etaṃ nidānaṃ, esa samudayo, esa paccayo jarāmaṇassa, yadidaṃ jāti...pe... saṅkhārānaṃ, yadidaṃ avijjā”ti evaṃ avijjādayo hetūti vuttā. Yathā dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādāti.

Tatrāyaṃ vacanattho - aññaṃaññaṃ paṭicca paṭimukhaṃ katvā kāraṇasamavāyaṃ appaṭikkhipitvā saḥite uppādetīti paṭiccasamuppādo. Atha vā paṭicca paccetabbam paccayārahataṃ paccayaṃ paṭigantvā na vinā tena sambandhassa uppādo paṭiccasamuppādo. Paṭiccasamuppādoti cettha samuppādapadaṭṭhānavacanaviññeyyo phalassa uppādanasamatthatāyutto hetu, na paṭiccasamuppattimattaṃ veditabbam. Atha vā paccetuṃ arahanti naṃ paṇḍitāti paṭicco, sammā sayameva vā uppādetīti samuppādo, paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Anulomanti “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā nayena vutto avijjādiko paccayākāro attanā kattabbakiccakaraṇato anulomoti vuccati. Atha vā ādito paṭṭhāya antaṃ pāpetvā vuttattā pavattiyā vā anulomato anulomo, taṃ anulomaṃ. Sādhukaṃ manasākāsīti sakkaccaṃ manasi akāsi. Yo yo paccayadhammo yassa yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhāvena paccayo hoti, taṃ sabbaṃ aviparītaṃ aparihāpetvā anavasesato paccavekkhaṇavasena citte akāsīti attho. Yathā pana bhagavā paṭiccasamuppādānulomaṃ manasākāsi, taṃ saṅkhepena tāva dassetuṃ “iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti vuttaṃ.

Tattha itīti evaṃ, anena pakārenāti attho. Imasmiṃ sati idaṃ hotīti imasmiṃ avijjādiḥe paccaye sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. Imassuppādā idaṃ uppajjati imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ uppajjati attho. Imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatīti avijjādīnaṃ abhāve saṅkhārādīnaṃ abhāvassa avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ nirodhassa ca dutiyatīyasuttavacanena etasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito hoti - imasmiṃ sati eva, nāsati. Imassuppādā eva, nānuppādā. Anirodhā eva, na nirodhāti. Tenetaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbam. Nirodhoti ca avijjādīnaṃ virāgādhigamena āyatīṃ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ - “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”tiādi. Nirodhanirodhī ca uppādanirodhībhāvena vutto “imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti.

Tenetaṃ dasseti - anirodho uppādo nāma, so cettha atthibhāvotipi vuccatīti. “Imasmiṃ sati idaṃ hotī”ti idameva hi lakkhaṇaṃ pariyāyantarena “imassa uppādā idaṃ uppajjati”ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na dharmānataṃyeṇa sandhāya “imasmiṃ sati”ti vuttaṃ, atha kho maggena aniruddhabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantena “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”tiādinā nirodho eva vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato na idha atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamattho vibhāvivoti. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanam aññaṃaññavisesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbam.

Ko panāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuccatīti? Appahīnabhāvo ca, anibbattitaphalārahatāpahānehi phalānuppādanārahatā ca. Ye hi pahātabbā akusalā dhammā, tesam ariyamaggena asamugghāṭitabhāvo ca. Ye pana na pahātabbā kusalābyākatā dhammā, yāni tesu saṃyojanāni akhīṇāsavānaṃ tesam aparikkhīnatā ca. Asamugghāṭitānusayatāya hi sasamyojanā khandhappavatti paṭiccasamuppādo. Tathā ca vuttaṃ -

“Yāya ca, bhikkhave, avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, bālo acari brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bheda kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā jarāmaraṇenā”tiādi.

Khīṇasaṃyojanānaṃ pana avijjāya abhāvato saṅkhārānaṃ, taṇhupādānaṃ abhāvato upādānabhavānaṃ asambhavoti vaṭṭassa upacchedo paññāyissatīti. Tenevāha -

“Channaṃ tveva, phagguṇa, phassāyatanānaṃ asesavirāganirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho”tiādi.

Na hi aggamaggādhigamato uddhaṃ yāva parinibbānā saḷāyatanādīnaṃ appavatti. Atha kho natthitā nirodhasaddavacanīyatā khīṇasaṃyojanatāti nirodho vutto. Apica cirakatampi kammaṃ anibbattitaphalatāya appahīnāhāratāya ca phalārahaṃ santaṃ eva nāma hoti, na nibbattitaphalaṃ, nāpi pahīnāhāranti. Phaluppattipaccayānaṃ avijjasaṅkhārādīnaṃ vuttanayeneva phalārahabhāvo anirodhoti veditabbo. Evaṃ aniruddhabhāveneva hi yena vinā phalaṃ na sambhavati, taṃ kāraṇaṃ atītanti pi imasmiṃ satīti iminā vacanena vuttaṃ. Tatoyeva ca avusitabrahmacariyassa appavattidhammataṃ anāpanno paccayuppādo kālabhedaṃ anāmasitvā anivattanāya eva imassa uppādāti vutto. Atha vā avasesapaccayasamavāye avijjamānassapi vijjamānassa viya pageva vijjamānassa yā phaluppattiabhimukhatā, sā imassa uppādāti vuttā. Tathā hi tato phalaṃ uppajjatīti tadavatthaṃ kāraṇaṃ phalassa uppādanabhāvena uṭṭhitaṃ uppatitaṃ nāma hoti, na vijjamānampi atadavatthanti tadavatthatā uppādoti veditabbo.

Tattha satīti iminā vijjamānatāmattena paccayabhāvaṃ vadanto abyāpārataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. Uppādāti uppattidhammataṃ asabbakālabhāvitam phaluppattiabhimukhatañca dīpento aniccataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. “Sati, nāsati, uppādā, na nirodhā”ti pana hetuatthehi bhummanissakkavacanehi samatthitaṃ nidānasamudayaajātipabhavabhāvaṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. Hetuatthatā cettha bhummavacane yassa bhāve tadavinābhāviphalassa bhāvo lakkhīyati, tattha pavattiyā veditabbā yathā “adhanānaṃ dhane ananuppādīyamāne dāliddiyaṃ vepullaṃ agamāsī”ti ca “nippennesu sassesu subhikkhaṃ jāyatī”ti ca. Nissakkavacanassāpi hetuatthatā phalassa pabhava pakatiyañca pavattito yathā “kalalā hoti abbudaṃ, abbudā jāyatī pesī”ti ca “himavatā gaṅgā pabhavanti, siṅgato saro jāyatī”ti ca. Avijjādibhāve ca tadavinābhāvena saṅkhārādibhāvo lakkhīyati, avijjādīhi ca saṅkhārādayo pabhavanti pakariyanti cāti te tesam pabhavo pakati ca, tasmā tadatthadīpanatthaṃ “imasmiṃ sati imassa uppādā”ti hetuatthe bhummanissakkaniddesā katāti.

Yasmā cettha “imasmim sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti saṅkhepena uddiṭṭhassa paṭiccasamuppādaassa “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādiko niddeso, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca tesam tesam paccayuppannadhammanam paccayabhāvoti viññāyati. Na hi aniruddhatāsaṅkhātāṃ atthibhāvaṃ uppādañca anivattasabhāvatāsaṅkhātāṃ udayāvatthataṃsaṅkhātāṃ vā “sati eva, nāsati, uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamehi vacanehi abhihitam muñcivā añño paccayabhāvo nāma atthi, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca paccayabhāvoti veditabbam. Yepi paṭṭhāne āgatā hetuādayo catuvīsati paccayā, tepi etasseva paccayabhāvassa visesāti veditabbā. Iti yathā vitthārena anulomaṃ paṭiccasamuppādaṃ manasi akāsi, taṃ dassetuṃ, “yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādi vuttaṃ.

Tattha yadidanti nipāto, tassa yo ayanti attho. Avijjāpaccayātiādīsu avindiyam kāyaduccaritādiṃ vindatīti avijjā, vindiyaṃ kāyasucaritādiṃ na vindatīti avijjā, dhammanam aviparītasabhāvaṃ aviditaṃ karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, avijjamānesu javati vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāya paṭipakkhāti avijjā, sā “dukkhe aññāṇa”ntiādinā catubbidhā veditabbā. Paṭicca na vinā phalaṃ eti uppajjati ceva pavattati cāti paccayo, upakārakattho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā. Saṅkharontīti saṅkhārā, lokiyakusalākusalacetanā, sā puññāpuññāneñjābhisaṅkhāravasena tividhā veditabbā. Vijñātīti viññāṇam, taṃ lokiyavipākaviññāṇavasena dvattiṃsavidham. Namatīti nāmaṃ, vedanādikkhandhattayaṃ. Ruppātīti rūpaṃ, bhūtarūpaṃ cakkhādiupādārūpañca. Āyatati āyatañca saṃsāradukkham nayatīti āyatanam. Phusatīti phasso. Vedayatīti vedanā. Idampi dvayaṃ dvāravasena chabbidham, vipākavasena gahaṇe chattisavidham. Paritassatīti taṇhā, sā kāmataṇhādivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato aṭṭhuttarasatavidhā ca. Upādiyatīti upādānam, taṃ kāmupādānādivasena catubbidham. Bhavati bhāvayati cāti bhavo, so kammūpapattibhedato duvidho. Jananam jāti. Jīraṇam jarā. Maranti tenāti maraṇam. Socanam soko. Paridevanam paridevo. Dukkhatatīti dukkham, uppādatṭhitivasena dvedhā khaṇatīti dukkham. Dumanassa bhāvo domanassaṃ. Bhuso āyāso upāyāso. Sambhavantīti nibbattanti. Na kevalaṃ sokādīhiyeva, atha kho sabbapadehi “sambhavantī”ti padassa yojanā kātabbā. Evañhi “avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī”ti paccayapaccayuppannavavatthānam dassitam hoti. Esa nayo sabbattha.

Tattha aññāṇalakkaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisaṅkharāṇalakkaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijñānalakkaṇam viññāṇam, pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānam, saṅkhārapadaṭṭhānam, vatthārammaṇapadaṭṭhānam vā. Namanalakkaṇam nāmaṃ, sampayogarasam, avinibbhogapaccupaṭṭhānam, viññāṇapadaṭṭhānam. Ruppānalakkaṇam rūpaṃ, vikirāṇarasam, appaheyyabhāvapaccupaṭṭhānam, viññāṇapadaṭṭhānam. Āyatanalakkaṇam saṭāyatanam, dassanādirasaṃ, vatthudvārābhāvapaccupaṭṭhānam, nāmarūpapadaṭṭhānam. Phusanalakkaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saṭāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkaṇā vedanā, visayarasaṃsambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetubhāvalakkaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkaṇam upādānam, amuñcanarasam, taṇhādaḥhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānam, taṇhāpadaṭṭhānam.

Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhavanabhāvanaraso,
kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Tattha tattha bhava
paṭhamābhiniḍḍattalakkhaṇā jāti, niyyātanarasā, atītabhavato
idhuppannapaccupaṭṭhānā, dukkhaviccittatāpaccupaṭṭhānā vā.
Khandhaparipākalakkhaṇā jarā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā.
Cutilakkhaṇaṃ maraṇaṃ, viṣaṃyogarasam, gativippavāsapaccupaṭṭhānaṃ.
Antonijjhānalakkhaṇo soko, cetaso nijjhānaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno.
Lālappanalakkhaṇo paridevo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno.
Kāyapīḷanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, duppaññānaṃ domanassakaraṇarasam,
kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṃ. Cittapīḷanalakkhaṇaṃ domanassaṃ,
manovighātanarasam, mānasabyādhipaccupaṭṭhānaṃ. Cittaparidahanalakkhaṇo
upāyāso, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Evamete avijjādayo lakkhaṇāditopi
veditabbāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sabbākārasampannaṃ vinicchayaṃ
icchantena sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya gahetabbo.

Evanti niddiṭṭhassa nidassanaṃ, tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti
dasseti. Etassāti yathāvuttassa. Kevalassāti asammissassa sakalassa vā.
Dukkhakkhandhassāti dukkhasamūhassa, na sattassa, nāpi jīvassa, nāpi
subhasukhādīnaṃ. Samudayo hotīti nibbatti sambhavati.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa
samudayo hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. Tāyaṃ velāyanti tāyaṃ
tassa atthassa viditavelāyaṃ. Imaṃ udānaṃ udānesīti imaṃ tasmīṃ atthe vidite
hetuno ca hetusamuppannadhammassa ca pajānanāya ānubhāvadīpakaṃ “yadā
have pātubhavanti”tiādikaṃ somanassasampayuttaññāsamutṭhānaṃ udānaṃ
udānesi, attamanavācaṃ nicchāresīti vuttaṃ hoti.

Tassattho - yadāti yasmiṃ kāle. Haveti byattanti imasmiṃ atthe nipāto. Keci pana
“haveti āhave yuddhe”ti atthaṃ vadanti, “yodhetha mārāṃ paññāvudhenā”ti
vacanato kilesamārena yujjhanasamayeti tesaṃ adhippāyo. Pātubhavanti
upapajjanti. Dhammāti anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā
bodhipakkhiyadhammā. Atha vā pātubhavanti pakāsesi, abhisamayavasena byattā
pākaṭā honti. Dhammāti catuvarīyasaccadhammā, ātāpo vuccati
kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṃ. Ātāpinoti sammappadhānavīriyavato. Jhāyatoti
ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyantassa. Brāhmaṇassāti
bāhitapāpassa khīṇāsavassa. Athassa kaṅkhā vapayanti sabbāti athassa evaṃ
pātubhūtaḍḍhammassa yā etā “ko nu kho, bhante, phusatīti. No kallo pañhoti bhagavā
avocā”tiādinā nayena, “katamaṃ nu kho, bhante, jarāmarāṇaṃ, kassa ca panidaṃ
jarāmarāṇanti. No kallo pañhoti bhagavā avocā”tiādinā nayena paccayākāre kaṅkhā
vuttā, yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā “ahosiṃ nu kho ahaṃ
atītamaddhāna”ntiādinā soḷasa kaṅkhā āgatā. Tā sabbā vapayanti apagacchanti
nirujjhanti. Kasmā? Yato pajānāti sahetudhammaṃ, yasmā avijjādikena hetunā
sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādikaṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti
aññāsi paṭivijjhīti.

Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti upapajjanti
pakāsesi vā? Vipassanāmaggaññānesu. Tattha vipassanāññānasampayuttā satiādayo
vipassanāññānaṃ yathārahaṃ attano viṣayesu tadanāgappahānavasena
subhasaññādiḍḍike pajahantā kāyānupassanādivasena viṣuṃ viṣuṃ upapajjanti,
maggakkhaṇe pana te nibbānamālambitvā samucchadavasena paṭipakkhe pajahantā

catūsupi ariyasaccesu asammohappaṭivedhasādhanaśasena sakideva uppajjanti.
Evaṃ tāvettha bodhipakkhiyadhammānaṃ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Ariyasaccadhammānaṃ pana lokiyānaṃ vipassanākkhaṇe vipassanāya
ārammaṇakaraṇasasena, lokuttarānaṃ tadadhimuttatāśasena, maggakkhaṇe
nirodhasaccassa ārammaṇābhisaśasayasasena, sabbesampi kiccābhisaśasayasasena
pākaṭabhāvato pakāśanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṃ attano ñāṇassa pākaṭabhāve
paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesassa katattā
nipuṇagambhīrasuddasatāya paccayākāśassa taṃ paccavekkhitvā
uppannalavasomaśasassa paṭipakkhasamucchedavibhāśasena saddhiṃ attano
tadabhisasayānubhāvadīpakamevettha udānaṃ udāśesīti.

Ayampi udāno vutto bhagavatā iti me sutanti ayaṃ pāḷi kesuciyeva potthakesu
dissati. Tattha ayampīti pisaddo “idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, ayampi pārājiko
hotī”tiādīsu viya sampiṇḍanaṭṭho, tena upariśasāṃ sampiṇḍeti. Vuttoti ayaṃ
vuttasaddo

kesohāraṇavappaśasavāpasamīkaraṇajīvitavuttiśasamuttabhāvasapāśasanaśasbhāśasena
pavattana ajjheśasakathaśasādīsu dissati. Tathā hesa “kāpaṭiko māśasavo daharo
vuttasiro”tiādīsu kesohāraṇe āgato.

“Gāvo tassa pajāyanti, khetto vuttaṃ virūhati;
Vuttānaṃ phalaśasasāti, yo mittānaṃ na dubbhatī”ti. -

Ādīsu vappaśasne. “No ca kho paṭivutta”ntiādīsu aṭṭhadaṇḍakādīhi vāpasamīkaraṇe.
“Paśasnalomo paraśasattavutto migabhūśasena cetasā viharāśasī”tiādīsu jīvitavuttiśasayāṃ.
“Paṇḍupaśasāso bandhaśasnā pavutto abhabbo haritaśasatāyā”tiādīsu bandhaśasnato
paśasmuttabhāśasve. “Gīśasāṃ vuttaṃ samīhita”ntiādīsu pāśasanaśasbhāśasena pavattite. “Vutto
pārāyaṇo”tiādīsu ajjheśasne. “Vuttaṃ kho paśasetaṃ bhagavatā ‘dhammaśasatāyādā me,
bhikkhave, bhavatha, mā āśasisaśasatāyādā””tiādīsu kathaśasne. Idhāpi kathaśasne eśasva
daṭṭhabbo, tena ayampi udāno bhāśasitoti attho. Itīti eśasvaṃ. Me sutanti paśasadvayaśasassa
attho niśasāśasavaṇṇaśasāyaṃ sabbākāśasato vuttoyeśasva. Pubbe “eśasvaṃ me suta”nti
niśasāśasavasena vuttoyeśasva hi attho idha niśasamaśasavasena “iti me suta”nti puśasna vutto.
Vuttasēśasva hi atthasśasna puśasna vacaśasāṃ niśasamaśasanti. Itisaddasśasna atthuddhāro eśasvaṃ-
saddēśasna samāśasatthaśasatāya “eśasvaṃ me suta”nti ettha viya, atthayaśasjana ca
itivuttakavaṇṇaśasāya aśasmehi pakāśasitāyeśasvatī tattha vuttaśasayaśasneśasva veditabboti.

Paramatthaśasadīpaśasniyā khuddakaśasnikāyaṭṭhakathaśasāya

Udāśasasamvaṇṇaśasnāpaṭhaśasmaśasbodhisuttaśasavaṇṇaśasnā niṭṭhitaśas.

2. Dutiyabodhisuttavaṇṇaśasā

2. Dutīye paṭiśasomanti “avijjānirodhā saṅkhāraśasnirodho”tiādīśasnā naśasena vutto
avijjāśasdikoyēśasva paccayākāro anuppāśasanirodhēśasna niśasrujjhaśasmaśasno attano
kattabbakiccasśasna akaraśasato paṭiśasomoti vuccati. Pavattiyā vā viśasomaśasnato paṭiśasomo,
aśasntato paśasna majjhaśasato vā paṭṭhāya āśasim paśaspetvā avuttattā ito aññēśasnatthēśasnettha
paṭiśasomatā na yujjati. Paṭiśasomanti ca “viśasamaṃ caśasasāśasūriyā paśasivattanti”tiādīsu viya
bhāśasvaśasnapuśasasakaśasniddeśasso. Imasśasmiṃ aśasati idaṃ na hotīti imasśasmiṃ avijjāśasdike paccaye
aśasati maggēśasna paśashīne idaṃ saṅkhārāśasdikāṃ phalaṃ na hoti naśaspaśasvattati. Imasśasna

nirodhā idaṃ nirujjhatīti imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā maggena anuppattidhammataṃ āpāditattā idaṃ saṅkhārādikam phalaṃ nirujjhati, nappavattatīti attho. Idhāpi yathā “imasmim sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti ettha “imasmim satiyeva, nāsati, imassa uppādā eva, na nirodhā”ti antogadhaniyamatā dassitā. Evaṃ imasmim asatiyeva, na sati, imassa nirodhā eva, na uppādāti antogadhaniyamatālakkaṇā dassitāti veditabbaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamabodhisuttavaṇṇanāya vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Evaṃ yathā bhagavā paṭilomapaṭiccasamuppādaṃ manasi akāsi, taṃ saṅkhepena dassetvā idāni vitthārena dassetum “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”tiādi vuttaṃ. Tattha avijjānirodhāti ariyamaggena avijjāya anavasesanirodhā, anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya accantasamugghāṭatoti attho. Yadi pi heṭṭhimamaggehi pahīyamānā avijjā accantasamugghāṭavaseneva pahīyati, tathāpi na anavasesato pahīyati. Apāyagāminiyā hi avijjā paṭhamamaggena pahīyati. Tathā sakideva imasmim loke sabbattha ca anariyabhūmiyaṃ upapattipaccayabhūtā avijjā yathākkamaṃ dutiyatatiyamaggehi pahīyati, na itarāti. Arahattamaggeneva hi sā anavasesaṃ pahīyatīti. Saṅkhāranirodhoti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ niruddhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññāṇaṃ, viññāṇādīnaṃ nirodhā nāmarūpādīni niruddhāni eva hontīti dassetum “saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho”tiādiṃ vatvā “evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Apicettha kiñcāpi “avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho”ti ettāvatāpi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo paccayuppannadhammo na nirujjhati pavattati evāti imassa atthassa dassanatthaṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā...pe... samudayo hotī”ti vuttaṃ. Evaṃ tappaṭipakkhato tassa tassa paccayadhammassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati nappavattatīti dassanatthaṃ idha “avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho...pe... dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti vuttaṃ, na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa nirodhadassanatthaṃ. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti ayampi viseso veditabbo.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ “avijjānirodhādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. Imaṃ udānaṃ udānesīti imasmim atthe vidite “avijjānirodhā saṅkhāranirodho”ti evaṃ pakāsitassa avijjādīnaṃ paccayānaṃ khayassa avabodhānubhāvadīpakam udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho - yasmā avijjādīnaṃ paccayānaṃ anuppādanirodhasaṅkhātāṃ khayaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi, tasmā etassa vuttanayena ātāpino jhāyato brāhmaṇassa vuttappakārā bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti uppajjanti pakāsenti vā. Atha yā paccayanirodhassa sammā aviditattā uppajjeyyup pubbe vuttappabhedā kaṅkhā, tā sabbāpi vapayanti nirujjhantīti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyabodhisuttavaṇṇanā

3. Tatiye anulomapaṭilomanti anulomañca paṭilomañca, yathāvuttaanulomavasena ceva paṭilomavasena cāti attho. Nanu ca pubbepi anulomavasena paṭilomavasena ca paṭiccasamuppāde manasikārappavatti suddhadvaye vuttā, idha kasmā punapi tadubhayavasena manasikārappavatti vuccatīti? Tadubhayavasena tatiyavāraṃ tattha manasikārassa pavattitattā. Kathaṃ pana tadubhayavasena manasikāro pavattito? Na hi sakkā apubbaṃ acarimaṃ anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ pavattetunti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “tadubhayaṃ ekajjhaṃ manasākāsi”ti, atha kho vārena. Bhagavā hi paṭhamaṃ anulomavasena paṭiccasamuppādaṃ manasi karitvā tadanurūpaṃ paṭhamaṃ udānaṃ udānesi. Dutiyampi paṭilomavasena taṃ manasi karitvā tadanurūpameva udānaṃ udānesi. Tatiyavāre pana kālena anulomaṃ kālena paṭilomaṃ manasikāraṇavasena anulomapaṭilomaṃ manasi akāsi. Tena vuttaṃ - “anulomapaṭilomanti anulomañca paṭilomañca, yathāvuttaanulomavasena ceva paṭilomavasena cā”ti. Iminā manasikārassa paṇḍabalavabhāvo ca vasībhāvo ca pakāsito hoti. Ettha ca “anulomaṃ manasi karissāmi, paṭilomaṃ manasi karissāmi, anulomapaṭilomaṃ manasi karissāmī”ti evaṃ pavattānaṃ pubbābhogaṇaṃ vasena nesaṃ vibhāgo veditabbo.

Tattha avijjāya tvevāti avijjāya tu eva. Asesavirāganirodhāti virāgasanīkhatena maggena asesanīrodhā, aggamaggena anavasesaanuppādappahānāti attho. Saṅkhāranīroddhoti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ anavasesaṃ anuppādanīroddho. Heṭṭhimena hi maggattayena keci saṅkhārā nirujjhanti, keci na nirujjhanti avijjāya sāvasesanīrodhā. Aggamaggena paṇassā anavasesanīrodhā na keci saṅkhārā na nirujjhantīti.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādīkassa dukkhakkhandhassa samudayo niroddho ca avijjādīnaṃ samudayā nirodhā ca hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. Imaṃ udānaṃ udānesīti idaṃ yena maggena yo dukkhakkhandhassa samudayanīroddhasaṅkhāto attho kiccavasena ārammaṇakiriyāya ca vidito, tassa ariyamaggassa ānubhāvadīpakaṃ vuttappakāraṃ udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho - yadā have pātubhavanti dhammā ātāpino jhāyato brāhmaṇassa, tadā so brāhmaṇo tehi uppannehi bodhipakkhiyadhammehi yassa vā ariyamaggassa catusaccadhammā pātubhūtā, tena ariyamaggena vidhūpayāṃ tiṭṭhati mārasenaṃ, “kāma te paṭhamā senā”tiādīnā nayena vuttappakāraṃ mārasenaṃ vidhūpayanto vidhamento viddhamasento tiṭṭhati. Kathaṃ? Sūriyova obhāsayamantalikkhaṃ, yathā sūriyo abbhuggato attano pabhāya antalikkhaṃ obhāsentova andhakāraṃ vidhamento tiṭṭhati, evaṃ sopi khīṇāsavabrāhmaṇo tehi dhammehi tena vā ariyamaggena saccāni paṭivijjhantova mārasenaṃ vidhūpayanto tiṭṭhatīti.

Evaṃ bhagavatā paṭhamaṃ paccayākārapajānanassa, dutiyaṃ paccayakkhayādhigamassa, tatiyaṃ ariyamaggassa ānubhāvappakāsanāni imāni tīṇi udānāni tīsu yāmesu bhāsītāni. Katarāya rattiyā? Abhisambodhito sattamāya rattiyā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā nānāyehi tebhūmakasaṅkhāre sammāsītva “idāni aruṇo uggamissatī”ti sammāsambodhiṃ pāpuṇi, sabbaññutappattisamanantameva ca aruṇo uggacchīti. Tato teneva pallaṅkena bodhirukkhamūle sattāhaṃ vītināmento sampattāya

pāṭipadarattiyā tīsu yāmesu vuttanayena paṭiccasamuppādaṃ manasi karitvā yathākkamaṃ imāni udānāni udānesi.

Khandhake pana tīsupi vāresu “paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomaṃ manasākāsī”ti āgatattā khandhakaṭṭhakathāyaṃ “tīsupi yāmesu evaṃ manasi katvā paṭhamaṃ udānaṃ paccayākārapaccavekkhaṇavasena, dutiyaṃ nibbānapaccavekkhaṇavasena, tatiyaṃ maggapaccavekkhaṇavasenāti evaṃ imāni bhagavā udānāni udānesī”ti vuttaṃ, tampi na virujjhati. Bhagavā hi ṭhapetvā ratanagharasattāhaṃ sesesu chasu sattāhesu antarantarā dhammaṃ paccavekkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṃvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana abhidhammaparicayavaseneva vihāsīti.

Tatīyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Humhuṅkasuttavaṇṇanā

4. Catutthe ajapālanigrodheti tassa kira chāyāyaṃ ajapālā gantvā nisīdanti, tenassa “ajapālanigrodho”tveva nāmaṃ udapādi. Keci pana “yasmā tattha vede sajjhāyitum asamattā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vaṃsu, tasmā ajapālanigrodhoti nāmaṃ jāta”nti vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho - na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho, ajapā lanti ādiyanti nivāsaṃ etthāti ajapālōti. Yasmā vā majjhanhike samaye anto pavitthe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’tissa nāmaṃ rūlanti apare. Sabbathāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa, tassa samīpe. Samīpatthe hi etaṃ bhummaṃ “ajapālanigrodhe”ti.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti tatrapī dhammaṃ vicinanto vimuttisukhañca paṭisaṃvedento nisīdi. Bodhirukkhato puratthimadisābhāge esa rukkho hoti. Sattāhanti ca idaṃ na pallaṅkasattāhato anantarasattāhaṃ. Bhagavā hi pallaṅkasattāhato aparānipi tīṇi sattāhāni bodhisamīpeyeva vītināmesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā - bhagavati kira sammāsambodhiṃ patvā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinne “na bhagavā vuṭṭhāti, kinnu kho aññepi buddhattakarā dhammā atthī”ti ekaccānaṃ devatānaṃ kaṅkhā udapādi. Atha bhagavā atṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ñatvā kaṅkhāvidhamanatthaṃ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsāṃ kaṅkhaṃ vidhametvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca upacitānaṃ pāramīnaṃ balādhigamaṭṭhānaṃ pallaṅkaṃ bodhirukkhañca animisehi cakkhūhi olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ animisacetiyaṃ nāma jātaṃ. Atha pallaṅkassa ca ṭhitatṭhānassa ca antarā puratthimato ca pacchimato ca āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ratanacaṅkamacetiyaṃ nāma jātaṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṃ māpayiṃsu, tattha pallaṅkena nisīditvā abhidhammapiṭakaṃ visesato anantanayaṃ samantapaṭṭhānaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ ratanagharacetiyaṃ nāma jātaṃ. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe bodhirukkhato ajapālanigrodhaṃ upasaṅkamitvā tassa mūle pallaṅkena nisīdi.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhāsīti tato phalasamāpattisamādhito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhahi, vuṭṭhahitvā ca pana tattha evaṃ nisinne bhagavati eko brāhmaṇo taṃ gantvā pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “atha kho aññataro”tiādi. Tattha aññataroti nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko. Humhuṅkajātikoti so kira

diṭṭhamaṅgaliko mānathaddho mānavasena kodhavasena ca sabbam avokkhajātikaṃ passitvā jigucchanto “humhu”nti karonto vicarati, tasmā “humhuṅkajātiko”ti vuccati, “huhukkajātiko”tipi pāṭho. Brāhmaṇoti jātiyā brāhmaṇo.

Yena bhagavāti yassam disāyam bhagavā nisinno. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ. Yena vā disābhāgena bhagavā upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena upasaṅkami. Atha vā yenāti hetuatthe karaṇavacanaṃ, yena kāraṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kena ca kāraṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakārarogadukkhābhipīlittā āturakāyehi mahājanehi mahānubhāvo bhisakko viya rogaticchanatthaṃ, nānāvidhakilesabyādhipīlittā āturacittehi devamanussehi kilesabyādhitikicchanatthaṃ dhammassavanapañhapucchanādikāraṇehi bhagavā upasaṅkamitabbo. Tena ayampi brāhmaṇo attano kaṅkham chinditukāmo upasaṅkami.

Upasaṅkamitvāti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā yaṃ ṭhānaṃ upasaṅkami, tatopi bhagavato samīpabhūtaṃ āsannataraṃ ṭhānaṃ upagantvāti attho. Sammodīti samaṃ sammā vā modi, bhagavā cānena, sopi bhagavatā “kacci bhoto khamāyāṃ kacci yāpanīya”ntiādinā paṭisanthārakaraṇavasena samappavattamodo ahosi. Sammodanīyanti sammodanārahaṃ sammodajanāyoggaṃ. Kathanti kathāsallāpaṃ. Sāraṇīyanti saritabbayuttaṃ sādhujaṇehi pavattetabbaṃ, kālantare vā cintetabbaṃ. Vītisāretvāti niṭṭhāpetvā. Ekamantanti bhāvanapuṃsakaniddeso. Ekasmiṃ ṭhāne, atisammukhādike cha nisajjadosa vajjetvā ekasmiṃ padeseti attho. Etadavocāti etaṃ idāni vattabbaṃ “kittāvatā nu kho”tiādivacanaṃ avoca.

Tattha kittāvatāti kittakena pamāṇena. Nūti saṃsayatthe nipāto. Khoti padapūraṇe. Bhoti brāhmaṇānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanaṃ. Tathā hi vuttaṃ - “bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano”ti. Gotamāti bhagavantaṃ gottena ālapati. Kathaṃ panāyaṃ brāhmaṇo sampatisamāgato bhagavato gottaṃ jānātīti? Nāyaṃ sampatisamāgato, chabbassāni padhānakaraṇakāle upaṭṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhiṃ caramānopi, aparabhāge taṃ vataṃ chaḍḍetvā uruvelāyaṃ senanigame eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca. Tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānaṃ bhagavato gottaṃ anussaranto, “bho gotamā”ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā bhagavā mahābhinnikkhamaṇaṃ nikkhamanto anomanadītīre pabbajito, tato pabhuti “samaṇo gotamo”ti cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto, na tassa gottajānane kāraṇaṃ gavesitabbaṃ.

Brāhmaṇakaraṇāti brāhmaṇaṃ karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca kittāvatāti etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesam dhammānaṃ parimāṇaṃ pucchati. Katame ca panāti iminā tesam sarūpaṃ pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena puṭṭhassa pañhassa sikhāpattaṃ atthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammaṃ desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imaṃ gāthaṃ sutvā na saccābhisamayo ahosi. Yathā ca imassa, evaṃ upakassa ājīvakassa buddhaguṇappakāsaṇaṃ. Dhammacakkappavattanato hi pubbabhāge

bhagavatā bhāsitaṃ paresaṃ suṇantānampi tapussabhallikānaṃ saraṇadānaṃ viya vāsanābhāgiyameva jātaṃ, na sekkhabhāgiyaṃ, na nibbedhabhāgiyaṃ. Esā hi dhammatāti.

Tattha yo brāhmaṇo ti yo bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattakena brahmaññaṃ paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammatā huṃhuṅkārapahānena niḥhuṅko, rāgādikasāvābhāvena nikkasāvo, bhāvanānuyogayuttacittatāya yatatto, sīlasaṃyamena vā saṃyatacittatāya yatatto, catummaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ saṅkhārapariyosānaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā vedantaḡ. Maggabrahmacariyassa vusitattā vusitabrahmacariyo, dhammena so brahmavādaṃ vadeyya “brāhmaṇo aha”nti etaṃ vādaṃ dhammena ñāyena vadeyya. Yassa sakalalokasannivāsepi kuhiñci ekārammaṇe pi rāgussado, dosussado, mohussado, mānussado, diṭṭhussadoti ime ussādā natthi, anavasesaṃ pahīnāti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasuttavaṇṇanā

5. Pañcame sāvattihiyanti evaṃnāmake nagare. Tañhi savatthassa nāma isino nivāsaṭṭhāne māpitattā sāvattihi vuccati, yathā kākandī, mākaṇḍīti. Evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti - yaṃkiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthi sāvattihi. Satthasamāyoge ca kimettha bhaṇḡamatthi pucchite sabbamatthi pi vacanaṃ upādāya sāvattihi.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvattihiyaṃ samohitaṃ;
Tasmā sabbamupādāya, sāvattihi pavuccatī”ti.

Tassaṃ sāvattihiyaṃ, samīpatthe cetāṃ bhumma vacanaṃ. Jetavaneti attano paccatthike jīnātīti jeto, rañña vā paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nāmameva katanti jeto. Vanayatīti vanaṃ, attano sampattiyaṃ sattānaṃ attani bhattiṃ karoti uppādetīti attho. Vanuke iti vā vanaṃ, nānāvidhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgavirutālāpehi mandamārutacalitarukkhasākhāpallavahatthehi ca “etha maṃ paribhuñjathā”ti paṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ jetavanaṃ. Tañhi jetena kumārena ropitaṃ saṃvaddhitaṃ paripālitaṃ. Sova tassa sāmī ahosi, tasmā jetavananti vuccati, tasmīṃ jetavane.

Anāthapiṇḡikassa ārāmeti mātāpitūhi gahitaṇāmasena sudatto nāma so mahāseṭṭhi, sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḡaṃ deti, tasmā anāthapiṇḡikoti vuccati. Āramanti ettha paṇino visesena pabbajitāti ārāmo, pupphaphalādisobhāya nātidūranāccāsannatādipaṇcavidhasenāsanaṅgasampattiyaṃ ca tato tato āgamaṃ ramanti abhiraṃanti anukkaṇṭhitā hutvā vasaṇtīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyaṃ tattha tattha gatepi attano abbhantaraṃyeva ānetvā rametīti ārāmo. So hi anāthapiṇḡikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hirañña koṭīhi koṭisaṇḡhārena kiṇitvā aṭṭhārasahi hirañña koṭīhi senāsanaṇi kārāpetvā aṭṭhārasahi hirañña koṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahirañña koṭi pariccāgena buddhappamukhassa saṅghassa niyyātito, tasmā “anāthapiṇḡikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmīṃ anāthapiṇḡikassa ārāme.

Ettha ca “jetavane”ti vacanaṃ purimasāniparikkittanaṃ, “anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāniparikkittanaṃ. Ubhayampi dvinnaṃ pariccāgavisesaparidīpanena puññakāmānaṃ āyatīṃ diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādakaraṇavasena bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññaakoṭṭiyo anekakoṭṭiagghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭṭiyo anāthapiṇḍikassa. Iti tesāṃ pariccāgaparikkittanena “evaṃ puññakāmā puññāni karontī”ti dassento dhammabhaṇḍāgārīko aññepi puññakāme tesāṃ diṭṭhānugatiāpajjane niyojetīti.

Tattha siyā - yadi tāva bhagavā sāvatthiyaṃ viharati, “jetavane”ti na vattabbaṃ. Atha jetavane viharati, “sāvatthiya”nti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumhā “samīpatthe etaṃ bhumma vacana”nti. Tasmā yadidaṃ sāvatthiyā samīpe jetavanaṃ, tattha viharanto “sāvatthiyaṃ viharati jetavane”ti vutto. Gocaragāmanidassanatthaṃ hissa sāvatthivacanaṃ, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānadassanatthaṃ sesavacanaṃti.

Āyasmā ca sārīputtotiādīsu āyasmāti piyavacanaṃ. Casaddo samuccayattho. Rūpasāriyā nāma brāhmaṇiyā puttoti sārīputto. Mahāmoggallānoti pūjāvacanaṃ. Guṇavisesehi mahanto moggallānoti hi mahāmoggallāno. Revatoti khadiravanikarevato, na kaṅkhārevato. Ekasmiñhi divase bhagavā rattasāniparikkhitto viya suvaṇṇayūpo, pavāḍadhajaparivārito viya suvaṇṇapabbato, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataratṭho haṃsarājā, sattaratana samujjālāya caturaṅginiyā senāya parivārito viya cakkavatti rājā, mahābhikkhusaṅghaparivuto gaganamajjhe candaṃ utṭhāpento viya catunnaṃ parisānaṃ majjhe dhammaṃ desento nisinno hoti. Tasmīṃ samaye ime aggasāvakā mahāsāvakā ca bhagavato pāde vandanatthāya upasaṅkamiṃsu.

Bhikkhū āmantesīti attānaṃ parivāretvā nisinnabhikkhū te āgacchante dassetvā abhāsi. Bhagavā hi te āyasmante sīlasamādhīpaññādiguṇasampanne paramena upasamena samannāgate paramāya ākappasampattiyā yutte upasaṅkamante passitvā pasannamānaso tesāṃ guṇavisesaparikkittanatthaṃ bhikkhū āmantesi “ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchanti, ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchantī”ti. Pasādavasena etaṃ āmeditaṃ, pasamsāvasenātipi vattum yuttaṃ. Evaṃ vutteti evaṃ bhagavatā te āyasmante “brāhmaṇā”ti vutte. Aññataroti nāmagottena apākaṭo, tassaṃ parisāyaṃ nisinno eko bhikkhu. Brāhmaṇajātikoti brāhmaṇakule jāto. So hi uḷārabhogā brāhmaṇamahāsālakulā pabbajito. Tassa kira evaṃ ahosi “ime lokiyā ubhatosujātiyā brāhmaṇasikkhānipphattiyā ca brāhmaṇo hoti, na aññathāti vadanti, bhagavā ca ete āyasmante brāhmaṇāti vadati, handāhaṃ bhagavantaṃ brāhmaṇalakkhaṇaṃ puccheyya”nti etadatthameva hi bhagavā tadā te there “brāhmaṇā”ti abhāsi. Brahmaṇaṃ aṇatīti brāhmaṇoti hi jātibrāhmaṇānaṃ nibbanaṃ. Ariyā pana bāhitapāpatāya brāhmaṇā. Vuttañhetā - “bāhitapāpoti brāhmaṇo, samacariyā samaṇoti vuccatī”ti. Vakkhati ca “bāhitvā pāpake dhamme”ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ brāhmaṇasaddassa paramatthato sikhāpattamatthaṃ jānitvā. Imaṃ udānanti imaṃ paramatthabrāhmaṇabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha bāhitvāti bahi katvā, attano santānato nīharitvā samucchadappahānavasena pajahitvāti attho. Pāpake dhammeti lāmake dhamme, duccharitavasena tividhaduccharitadhamme, cittuppādasena dvādasākusala cittuppāde,

kammapathavasena dasākusalakammapathe, pavattibhedavasena anekabhedabhinne sabbepi akusaladhammeti attho. Ye caranti sadā satāti ye sativepullappattatāya sabbakālaṃ rūpādīsu chasupi ārammaṇesu satatavihāravasena satā satimanto hutvā catūhi iriyāpathehi caranti. Satiggahaṇeneva cettha sampajaññampi gahitanti veditabbaṃ. Khīṇasaṃyojanāti catūhipi ariyamaggehi dasavidhassa saṃyojanassa samucchinnaṭṭā parikkhīṇasaṃyojanā. Buddhāti catusaccasambodhena buddhā. Te ca pana sāvaka-buddhā, paccekabuddhā, sammāsambuddhāti tividdhā, tesu idha sāvaka-buddhā adhippetā. Te ve lokasmi brāhmaṇāti te seṭṭhatthena brāhmaṇasaṅkhāte dhamme ariyāya jātiyā jātā, brāhmaṇabhūtaṃ vā bhagavato orasaputtāti imasmiṃ sattaloke paramatthato brāhmaṇā nāma, na jātigottamattehi, na jaṭṭadhāraṇādimattena vāti attho. Evaṃ imesu dvīsu suttesu brāhmaṇakarā dhammā arahattaṃ pāpetvā kathitā, nānajiḥsayatāya pana sattānaṃ desanāvīlāsena abhilaṇṇānānattena desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Pañcamasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

6. Mahākassapasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe rājagaheti evaṃnāmake nagare. Tañhi mahāmandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā “rājagaha”nti vuccati. “Durabhibhavanīyattā paṭirājūnaṃ gahabhūtanti rājagaha”ntiādinañ aññenetta pakārena vaṇṇayanti. Kintehi? Nāmametaṃ tassa nagarassa. Taṃ panetaṃ buddhakāle cakkavattikāle ca nagaraṃ hoti, sesakāle suññaṃ yakkhapariggahitaṃ tesam vasanaṭṭhānaṃ hutvā tiṭṭhati. Veḷuvane kalandakanivāpeti veḷuvananti tassa viharassa nāmaṃ. Taṃ kira aṭṭhārasahatthubbedhena pakārena parikkhittaṃ buddhassa bhagavato vasanānucchavikāya mahatiyā gandhakuṭiyā aññehi ca pāsāduṭṭileṇamaṇḍapacaṅkamadvārakoṭṭhakādīhi paṭimaṇḍitaṃ bahi veḷūhi parikkhittaṃ ahosi nīlobhāsaṃ manoramaṃ, tena “veḷuvana”nti vuccati. Kalandakānañcettha nivāpaṃ adaṃsu, tasmā “kalandakanivāpo”nti vuccati. Pubbe kira aññataro rājā taṃ uyyānaṃ kīlanattaṃ pavittṭho surāmadamatto divāseyyaṃ upagato supi, pariānāpissa “sutto rājā”nti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi. Atha surāgandhena aññatarasmā rukkhassirā kaṇhasappo nikkhamitvā rañño abhimukho āgacchati. Taṃ disvā rukkhadevatā “rañño jīvitaṃ dassāmī”nti kalandakavesena gantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujjhi, kaṇhasappo nivatto. So taṃ disvā “imāya kālākāya mama jīvitaṃ dinna”nti kālākānaṃ nivāpaṃ tattha paṭṭhapesi, abhayaghosañca ghosāpesi. Tasmā tato paṭṭhāya taṃ “kalandakanivāpa”nti saṅkhaṃ gataṃ. Kalandakāti hi kālākānaṃ nāmaṃ, tasmīṃ veḷuvane kalandakanivāpe.

Mahākassapoti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ mahāthero “mahākassapo”nti vuccati. Pippaliguḥāyanti tassā kira guhāya dvārasamīpe eko pippalirukkho ahosi, tena sā “pippaliguḥā”nti paññāyittha. Tassaṃ pippaliguḥāyaṃ. Ābādhikoti ābādhō assa atthīti ābādhiko, byādhikoti attho. Dukkhitoti kāyasannissitaṃ dukkhaṃ sañjātaṃ assāti dukkhito, dukkhappattoti attho. Bāḷhagilānoti adhimattagelañño, taṃ pana gelaññaṃ sato sampajāno hutvā adhivāsesi. Athassa bhagavā taṃ pavattiṃ ṇatvā tattha gantvā bojjhaṅgaparittaṃ abhāsi, teneva therassa so ābādhō vūpasami. Vuttañhetam bojjhaṅgasamyutte -

“Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pippaliguhāyaṃ viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhagavā sāyanhasamayam paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā...pe... etadavoca - ‘kacci te, kassapa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’ti? ‘Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ, bāḷhā me bhante, dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo’ti.

“Sattime, kassapa, bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati...pe... upekkhāsambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ime kho, kassapa, satta bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti’ti. ‘Taggha bhagavā bojjhaṅgā, taggha, sugata, bojjhaṅgā’”ti.

“Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahākassapo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Vuṭṭhahi cāyasmā mahākassapo tamhā ābādhā, tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahoṣī”ti.

Tena vuttaṃ - “atha kho āyasmā mahākassapo aparena samayena tamhā ābādhā vuṭṭhāsi”ti.

Etadahosīti pubbe gelaññadivasesu saddhivihārikehi upanītaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vihāre eva ahoṣi. Athassa tamhā ābādhā vuṭṭhitassa etaṃ “yaṃnūnāhaṃ rājagahaṃ piṇḍāya paviseyya”nti parivitakko ahoṣi. Pañcamattāni devatāsatanīti sakkassa devarañño paricārīkā pañcasatā kakuṭapādinīyo accharāyo. Ussukkaṃ āpannāni hontīti therassa piṇḍapātaṃ dassāmāti pañcapiṇḍapātasatāni sajjetvā suvaṇṇabhājanehi ādāya antarāmagge ṭhatvā, “bhante, imaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha, saṅgahaṃ no karoṭhā”ti vadamānā piṇḍapātadāne yuttappayuttāni honti. Tena vuttaṃ “āyasmato mahākassapassa piṇḍapātappaṭilābhāyā”ti.

Sakko kira devarājā therassa cittappavattiṃ ṇatvā tā accharāyo uyyojesi “gacchatha tumhe ayyassa mahākassapattherassa piṇḍapātaṃ datvā attano patiṭṭhaṃ karoṭhā”ti. Evaṃ hissa ahoṣi “imāsu sabbāsu gatāsu kadāci ekissāpi hatthato piṇḍapātaṃ thero paṭiggaṇheyya, taṃ tassā bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti. Paṭikkhipi thero, “bhante, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhathā”ti vadantiyo “gacchatha tumhe katapuññā mahābhogā, ahaṃ duggatānaṃ saṅgahaṃ karissāmī”ti vatvā, “bhante, mā no nāsetha, saṅgahaṃ no karoṭhā”ti vadantiyo punapi paṭikkhipitvā punapi apagantum anicchamānā yācantiyo “na attano pamāṇaṃ jānātha, apagacchathā”ti vatvā accharaṃ pahari. Tā therassa accharāsaddaṃ sutvā santajjitā ṭhātum asakkantiyo palāyitvā devalokameva gatā. Tena vuttaṃ - “pañcamattāni devatāsatanīti paṭikkhipitvā”ti.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhe ekaṃ samayaṃ, ekasmiṃ kāle. Nivāsetvāti vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsaṃ dalhaṃ nivāsetvā. Pattacīvaramādāyāti cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvā. Piṇḍāya pāvisīti piṇḍapātathāya pāvīsi. Daliddavisikhāti duggatamanussānaṃ vasanokāso. Kapaṇavisikhāti bhogapārijuññappattiyā dīnamanussānaṃ vāso. Pesakāavisikhāti tantavāyavāso. Addasā kho bhagavāti kathaṃ addasa? “Ābādhā vuṭṭhito mama putto kassapo kinnu

kho karotī”ti āvajjento veļuvane nisinno eva bhagavā dibbacakkhunā addasa.

Etamatthaṃ viditvāti yāyaṃ āyasmato mahākassapassa pañcahi accharāsatehi upanītaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ dibbapiṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā kapaṇajanānuggahappaṭipatti vuttā, etamatthaṃ jānitvā. Imaṃ udānanti imaṃ paramappicchatādassanamukhena khīṇāsavassa tādībhāvānubhāvadīpakāṃ udānaṃ udānesi.

Tattha anaññāposinti aññaṃ posetīti aññāposī, na aññāposī anaññāposī, attanā posetabbassa aññassa abhāvena adutiyo, ekakoti attho. Tena therassa subharataṃ dasseti. Thero hi kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena ca piṇḍapātena attānameva posento paramappiccho hutvā viharati, aññaṃ ñātimittādīsū kañci na poseti katthaci alaggabhāvato. Atha vā aññena aññatarena posetabbatāya abhāvato anaññāposī. Yo hi ekasmiṃyeva paccayadāyake paṭibaddhacatupaccayo so anaññāposī nāma na hoti ekāyattavuttito. Thero pana “yathāpi bhamaro puppha”nti gāthāya vuttanayena jaṅghābalaṃ nissāya piṇḍāya caranto kulesu niccanavo hutvā missakabhāttena yāpeti. Tathā hi naṃ bhagavā candūpamappaṭipadāya thomesi. Aññātanti abhiññātaṃ, yathābhuccaguṇehi patthaṭayasāṃ, teneva vā anaññāposibhāvena appicchatāsantuṭṭhitāhi ñātaṃ. Atha vā aññātanti sabbaso pahīnataṇhatāya lābhasakkārasilokanikāmanahetu attānaṃ jānāpanavasena na ñātaṃ. Avītataṇho hi pāpiccho kuhakatāya sambhāvanādhīppāyena attānaṃ jānāpeti. Dantanti chaḷaṅgupekkhāvasena indriyesu uttamadamanena dantaṃ. Sāre patiṭṭhanti vimuttisāre avaṭṭhitaṃ, asekkhasīlakkhandhādike vā sīlādisāre patiṭṭhitaṃ. Khīṇāsavaṃ vantadosanti kāmāsavādīnaṃ catunnaṃ āsavānaṃ anavasesaṃ pahīnattā khīṇāsavaṃ. Tato eva rāgādidosānaṃ sabbaso vantattā vantadosaṃ. Tamahaṃ brūmi brāhmaṇanti taṃ yathāvuttaguṇaṃ paramatthabrāhmaṇaṃ ahaṃ brāhmaṇanti vadāmīti. Idhāpi heṭṭhā vuttanayeneva desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ajakalāpakasuttavaṇṇanā

7. Sattame pāvāyanti evaṃnāmake mallarājūnaṃ nagare. Ajakalāpake cetiyeti ajakalāpakena nāma yakkhena pariggahitattā “ajakalāpaka”nti laddhanāme manussānaṃ cittikataṭṭhāne. So kira yakkho aje kalāpe katvā bandhanena ajakoṭṭhāsena saddhiṃ baliṃ paṭicchati, na aññathā, tasmā “ajakalāpako”ti paññāyittha. Keci panāhu - ajake viya satte lāpetīti ajakalāpakoti. Tassa kira sattā baliṃ upanetvā yadā ajasaddaṃ katvā baliṃ upaharanti, tadā so tussati, tasmā “ajakalāpako”ti vuccatīti. So pana yakkho ānubhāvasampanno kakkhaḷo pharuso tattha ca sannihito, tasmā taṃ ṭhānaṃ manussā cittiṃ karonti, kālena kālaṃ baliṃ upaharanti. Tena vuttaṃ “ajakalāpake cetiye”ti. Ajakalāpakassa yakkhassa bhavaneti tassa yakkhassa vimāne.

Tadā kira satthā taṃ yakkhaṃ dametukāmo sāyanhasamaye eko adutiyo pattacīvaraṃ ādāya ajakalāpakassa yakkhassa bhavanadvāraṃ gantvā tassa dovārikaṃ bhavanapavisanaṭṭhāya yāci. So “kakkhaḷo, bhante, ajakalāpako yakkho, samaṇoti vā brāhmaṇoti vā gāravaṃ na karoti, tasmā tumhe eva jānātha, mayhaṃ pana tassa anārocanaṃ na yutta”nti tāvadeva yakkhasamāgamaṃ gatassa ajakalāpakassa santikaṃ vātavegena agamāsī. Satthā antobhavanaṃ pavisitvā

ajakalāpakassa nisīdanamaṇḍape paññattāsane nisīdi. Yakkhassa orodhā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Satthā tāsāṃ kālayuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ - “pāvāyaṃ viharati ajakalāpake cetiye ajakalāpakassa yakkhassa bhavane”ti.

Tasmiṃ samaye sātāgiraheṃavatā ajakalāpakassa bhavanamatthakena yakkhasamāgamaṃ gacchantā attano gamane asampajjamāne “kiṃ nu kho kāraṇa”nti āvajjentā satthāraṃ ajakalāpakassa bhavane nisinnaṃ disvā tattha gantvā bhagavantaṃ vanditvā “mayāṃ, bhante, yakkhasamāgamaṃ gamissāmā”ti āpucchitvā padakkhiṇaṃ katvā gatā yakkhasannipāte ajakalāpakaṃ disvā tuṭṭhiṃ pavedayiṃsu “lābhā te, āvuso, ajakalāpaka, yassa te bhavane sadevake loke aggapuggalo bhagavā nisinno, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ payirupāsassu, dhammañca suṇāhī”ti. So tesaṃ kathaṃ sutvā “ime tassa muṇḍakassa samaṇakassa mama bhavane nisinnabhāvaṃ kathenti”ti kodhābhībhūto hutvā “ajja mayhaṃ tena samaṇena saddhiṃ saṅgāmo bhavissati”ti cintetvā yakkhasannipātato utṭhahitvā dakkhiṇaṃ pādaṃ ukkhipitvā satṭhiyojanamattaṃ pabbatakūṭaṃ akkami, taṃ bhijjitvā dvidhā ahosi. Sesāṃ ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ ālavakasuttavaṇṇanāyaṃ āgatanayeneva veditabbaṃ.

Ajakalāpakassa samāgamo hi ālavakasamāgamasadisova ṭhapetvā pañhakaraṇaṃ vissajjanaṃ bhavanato tikkhattuṃ nikkhamanaṃ pavesanañca. Ajakalāpako hi āgacchantoyeva “etehiyeva taṃ samaṇaṃ palāpessāmī”ti vātamaṇḍalādiṃ navavasse samuṭṭhāpetvā tehi bhagavato calanamattampi kātuṃ asakkonto nānāvidhappaharaṇahatthe ativiya bhayānakarūpe bhūtagaṇe nimminitvā tehi saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā antanteneva caranto sabbarattiṃ nānappakāraṃ vippakāraṃ katvāpi bhagavato kiñci kesaggamattampi nisinnaṭṭhānato calanaṃ kātuṃ nāsakkhi. Kevalaṃ pana “ayaṃ samaṇo maṃ anāpucchā mayhaṃ bhavanaṃ pavisitvā nisīdati”ti kodhavasena pajjali. Athassa bhagavā cittappavattiṃ ñatvā “seyyathāpi nāma caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyya, evaṃ so bhiyyosomattāya caṇḍataro assa, evamevāyaṃ yakkho mayi idha nisinne cittaṃ padūseti, yaṃnūnāhaṃ bahi nikkhameyya”nti sayameva bhavanato nikkhamitvā abbhokāse nisīdi. Tena vuttaṃ - “tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hotī”ti.

Tattha rattandhakāratimisāyanti rattiyaṃ andhakaraṇatamasi, cakkhuviññāṇupattivirahite bahalandhakāreti attho. Caturaṅgasamannāgato kira tadā andhakāro pavattīti. Devoti megho ekamekaṃ phusitakaṃ udakabinduṃ pāpeti. Atha yakkho “iminā saddena tāsetvā imaṃ samaṇaṃ palāpessāmī”ti bhagavato samīpaṃ gantvā “akkulo”tiādinā taṃ bhiṃsanaṃ akāsī. Tena vuttaṃ “atha kho ajakalāpako”tiādi. Tattha bhayanti cittutrāsaṃ, chambhitattanti ūrutthambhakasarīrassa chambhitabhāvaṃ. Lomahaṃsanti lomānaṃ pahaṭṭhabhāvaṃ, tīhipi padehi bhayuppattimeva dasseti. Upasaṅkamīti kasmā panāyaṃ evamadhippāyo upasaṅkami, nanu pubbe attanā kātappaṃ vippakāraṃ akāsīti? Saccamakāsī, taṃ panesa “antobhavane khemaṭṭhāne thirabhūmiyaṃ ṭhitassa na kiñci kātuṃ asakkhi, idāni bahi ṭhitaṃ evaṃ bhiṃsāpetvā palāpetuṃ sakkā”ti maññamāno upasaṅkami. Ayañhi yakkho attano bhavanaṃ “thirabhūmī”ti maññati, “tattha ṭhitattā ayaṃ samaṇo na bhāyatī”ti ca.

Tikkhattuṃ “akkulo pakkulo”ti akkulapakkulikaṃ akāsīti tayo vāre “akkulo pakkulo”ti bhiṃsāpetukāmatāya evarūpaṃ saddaṃ akāsī. Anukaraṇasaddo hi ayaṃ. Tadā hi so

yakkho sineruṃ ukkhipanto viya mahāpathaviṃ parivattento viya ca mahatā ussāhena asanisatasaddasaṅghāṭaṃ viya ekasmiṃ tṭhāne puñjikataṃ hutvā viniccharantaṃ disāgajānaṃ hatthigajjitaṃ, kesarasīhānaṃ sīhaninnādaṃ, yakkhānaṃ himkārasaddaṃ, bhūtānaṃ atṭahāsaṃ, asurānaṃ apphoṭanaghosaṃ, indassa devaraṇṇo vajiranigghātanigghosaṃ, attano gambhīratāya vipphārikatāya bhayānakatāya ca avasesasaddaṃ avahasantamiva abhibhavantamiva ca kappavutṭhānamahāvātamaṇḍalikāya vinigghosaṃ puthujjanānaṃ hadayaṃ phāleṇtaṃ viya mahantaṃ paṭibhayanigghosaṃ abyattakkharaṃ tikkhattuṃ attano yakkhagajjitaṃ gajji “etena imaṃ samaṇaṃ bhiṃsāpetvā palāpessāmī”ti. Yaṃ yaṃ niccharati, tena tena pabbatā papaṭikaṃ muñciṃsu, vanappatijetṭhake upādāya sabbesu rukkhalaṭāgumbesu pattaphalapupphāni sīdayiṃsu, tiyojanasahassavitthatopi himavantapabbatarājā saṅkampi sampakampi sampavedhi, bhummadevatā ādiṃ katvā yebhuyyena devatānampi ahudeva bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, pageva manussānaṃ. Aññaesaṇca apadadvipadacatuppadānaṃ mahāpathaviyā undriyanakālo viya mahatī vibhiṃsanakā ahosi, sakalasmaṃ jambudīpatale mahantaṃ kolāhalaṃ udapādi. Bhagavā pana taṃ saddaṃ “kimī”ti amaññaṃ māno niccalo nisīdi, “mā kassaci iminā antarāyo hotū”ti adhiṭṭhāsi.

Yasmā pana so saddo “akkula pakkula” iti iminā ākārena sattānaṃ sotapathaṃ agamāsi, tasmā tassa anukaraṇavasena “akkulo pakkulo”ti, yakkhassa ca tassaṃ nigghosanicchāraṇāyaṃ akkulapakkulakaraṇaṃ atthīti katvā “akkulapakkulikaṃ akāsī”ti saṅgahaṃ āropayiṃsu. Keci pana “ākulabyākula iti padadvayassa pariyaṇābhīdhanavasena akkulo bakkuloti ayaṃ saddo vutto”ti vadanti yathā “ekaṃ ekaka”nti. Yasmā ekavāraṃ jāto paṭhamuppattivāseneva nibbattattā ākuloti ādiattho ākāro, tassa ca kakārāgamaṃ katvā rassattaṃ katanti. Dve vāre pana jāto bakkulo, kulasaddo cettha jātipariyaṇāyo kolaṃkolotiādīsu viya. Vuttaadhippāyānuvidhāyī ca saddappayogoti paṭhamena padena jalābujasīhabyagghādayo, dutiyena aṇḍajaāsīvisakaṇhasappādayo vuccanti, tasmā sīhādiko viya āsīvisādiko viya ca “ahaṃ te jīvitaḥārako”ti imaṃ atthaṃ yakkho padadvayena dassetīti añña. Apare pana “akkhulo bhakkhulo”ti pāliṃ vatvā “akkhetuṃ khepetuṃ vināsetuṃ ulati pavattetīti akkhulo, bhakkhituṃ khādītuṃ ulatīti bhakkhulo. Ko paneso? Yakkharakkhasapisācasīhabyagghādīsu aññatāro yo koci manussānaṃ anathāvaho”ti tassa atthaṃ vadanti. Idhāpi pubbe vuttanayeneva adhippāyayojanā veditabbā.

Eso te, samaṇa, pisācoti “ambho, samaṇa, tava pisitāsano pisāco upaṭṭhito”ti mahantaṃ bheravarūpaṃ abhinimminivā bhagavato purato tṭhāvā attānaṃ sandhāya yakkho vadati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena yakkhena kāyavācāhi pavattiyamānaṃ vippekāraṃ. Tena ca attano anabhibhavanīyassa hetubhūtaṃ lokadhammesu nirupakkilesataṃ sabbākārato viditvā. Tāyaṃ velāyanti tassaṃ vippekārakaraṇavelāyaṃ. Imaṃ udānanti taṃ vippekāraṃ agaṇetvā assa agaṇanahetubhūtaṃ dhammānubhāvadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha yadā sakesu dhammesūti yasmiṃ kāle sakaattabhāvasaṅkhātesu pañcasu upādānakkhandhadhammesu. Pāragūti pariññābhisamayapāripūrivāsena pāraṅgato, tatoyeva tesāṃ hetubhūte samudaye, tadappavattilakkaṇe nirodhe, nirodhagāminiyā paṭipadāya ca pahānasacchikiriyaḥbhāvanābhisamayapāripūrivāsena

pāragato. Hoti brāhmaṇoti evaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo nāma hoti, sabbaso sakaattabhāvāvabodhanepi catusaccābhisamayo hoti. Vuttañcetaṃ - “imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca lokasamudayañca paññapemī”tiādi. Atha vā sakesu dhammesūti attano dhammesu, attano dhammā nāma atthakāmassa puggalassa sīlādidhammā. Sīlasamādhipaññāvimuttiādayo hi vodānadhammā ekantahitasukhasampādanena purisassa attano dhammā nāma, na anattābhāvā saṃkilesadhammā viya asakadhammā. Pāragūti tesam sīlādīnaṃ pāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gato.

Tattha sīlaṃ tāva lokiyalokuttaravasena duvidhaṃ. Tesu lokiyaṃ pubbabhāgasīlaṃ. Taṃ saṅkhepato pātimokkhasaṃvarādivasena catubbidhaṃ, vitthārato pana anekappabhedhaṃ. Lokuttaraṃ maggaphalavasena duvidhaṃ, atthato sammāvācāsammākammantasammāājīvā. Yathā ca sīlaṃ, tathā samādhipaññā ca lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tattha lokiyasamādhi saha upacārena aṭṭha samāpattiyo, lokuttarasamādhi maggapariyāpanno. Paññāpi lokiyā sutamayā, cintāmayā, bhāvanāmayā ca sāsavā, lokuttarā pana maggasampayuttā phalasampayuttā ca. Vimutti nāma phalavimutti nibbānañca, tasmā sā lokuttarāva. Vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva, taṃ ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇaṇābhāvato. Evaṃ etesaṃ sīlādidhammānaṃ attano santāne arahattaphalādhigamena anavasesato nibbattapāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gatoti sakesu dhammesu pāragū.

Atha vā sotāpattiṃ phalādhigamena sīlasmiṃ pāragū. So hi “sīlesu paripūrakārī”ti vutto, sotāpānaggahaṇeneva cettha sakadāgāmīpi gahito hoti. Anāgāmiphalaṃ dhigamena samādhismiṃ pāragū. So hi “samādhismiṃ paripūrakārī”ti vutto. Arahattaphalādhigamena itaresu tīsu pāragū. Arahā hi paññāvepullappattiyā aggabhūtāya akuppāya cetovimuttiyā adhigatattā paccavekkhaṇaṇāssa ca pariyoṣānagamanato paññāvimuttivimuttiñāṇadassanesu pāragū nāma hoti. Evaṃ sabbathāpi catūsu ariyasaccesu catumaggavasena pariññādisoḷasavidhāya kiccanipphattiyaṃ yathāvuttesu tasmīṃ tasmīṃ kāle sakesu dhammesu pāragato.

Hoti brāhmaṇoti tadā so bāhitapāpadhammatāya paramatthabrāhmaṇo hoti. Atha etaṃ pisācañca, pakkulañcātivattatīti tato yathāvuttapāragamanato atha pacchā, ajakalāpaka, etaṃ tayā dassitaṃ pisitāsanatthamāgataṃ pisācaṃ bhayajananattham samuṭṭhāpitaṃ akkulapakkulikañca ativattati, atikkamati, abhibhavati, taṃ na bhāyatīti attho.

Ayampi gāthā arahattameva ullapitvā kathitā. Atha ajakalāpako attanā katena tathārūpenapi paṭibhayarūpena vibhiṃsanena akampanīyassa bhagavato taṃ tādibhāvaṃ disvā “aho acchariyamanussovatāya”nti pasannamānaso pothujjanikāya saddhāya attani niviṭṭhabhāvaṃ vibhāvento satthu sammukhā upāsakattaṃ pavedesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅgāmajisuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame saṅgāmajīti evaṃnāmo. Ayañhi āyasmā sāvattthiyaṃ aññatarassa mahāvibhavassa seṭṭhino putto, vayappattakāle mātāpitūhi patirūpena dārena niyojetvā sāpateyyaṃ niyyātetvā gharabandhanena baddho hoti. So ekadivasaṃ sāvattthivāsino upāsake pubbaṇhasamayaṃ dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā

sāyanhasamaye suddhavatthe suddhuttarāsaṅge gandhamālādihatthe dhammassavanatthaṃ jetavanābhimukhe gacchante disvā “kattha tumhe gacchathā”ti pucchitvā “dhammassavanatthaṃ jetavane satthu santika”nti vutte “tena hi ahampi gamissāmī”ti tehi saddhiṃ jetavanaṃ agamāsi. Tena ca samayena bhagavā kañcanaguḥāyaṃ sīhanādaṃ nadanto kesarasīho viya saddhammamaṇḍape paññattavarabuddhāsane nisīditvā catuparisamajjhe dhammaṃ deseti.

Atha kho te upāsakā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, saṅgāmajipi kulaputto tassā parisāya pariyante dhammaṃ suṇanto nisīdi. Bhagavā anupubbikathaṃ kathetvā cattāri saccāni pakāsesi, saccapariyosāne anekesaṃ pānasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Saṅgāmajipi kulaputto sotāpattiṃ phalaṃ patvā parisāya vuṭṭhitāya bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā pabbajjaṃ yāci “pabbājetha maṃ bhagavā”ti. “Anuññātosi pana tvaṃ mātāpitūhi pabbajjāyā”ti? “Nāhaṃ, bhante, anuññāto”ti. “Na kho, saṅgāmaji, tathāgatā mātāpitūhi ananuññātaṃ puttaṃ pabbājenti”ti. “Sohaṃ, bhante, tathā karissāmi, yathā maṃ mātāpitāro pabbajituṃ anujānanti”ti. So bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā mātāpitāro upasaṅkamitvā, “ammatātā, anujānātha maṃ pabbajitu”nti āha. Tato paraṃ raṭṭhapālasutte āgatanayena veditabbaṃ.

Atha so “pabbajitvā attānaṃ dassessāmī”ti paṭiññaṃ datvā anuññāto mātāpitūhi bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Alattha kho ca bhagavato santike pabbajjaṃ upasampadañca, acirūpasampanno ca pana so uparimaggatthāya ghaṭento vāyamanto aññatarasmiṃ araññāvāse vassaṃ vasitvā chaḷabhiñño hutvā vutthavasso bhagavantaṃ dassanāya mātāpitūnañca paṭissavamocanatthaṃ sāvattiṃ agamāsi. Tena vuttaṃ - “tena kho pana samayena āyasmā saṅgāmaji sāvattiṃ anuppatto hoti”ti.

So hāyasmā dhuragāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto jetavanaṃ pavisitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ katapaṭisanthāro aññaṃ byākaritvā puna bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā nikkhamitvā aññatarasmiṃ rukkhamaṇḍale divāvihāraṃ nisīdi. Athassa mātāpitāro ñātimittā cassa āgamaṇaṃ sutvā, “saṅgāmaji, kira idhāgato”ti haṭṭhatuṭṭhā turitaturitā vihāraṃ gantvā pariyesantā naṃ tattha nisinnaṃ disvā upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā “mā aputtaṃ sāpateyyaṃ rājāno hareyyuṃ, appiyā dāyādā vā gaṇheyyuṃ, nālaṃ pabbajjāya, ehi, tāta, vibbhamā”ti yāciṃsu. Taṃ sutvā thero “ime mayhaṃ kāmehi anattikabhāvaṃ na jānanti, gūthadhārī viya gūthapiṇḍe kāmesuyeva allīyanaṃ icchanti, nayime sakkā dhammakathāya saññāpetu”nti assuṇanto viya nisīdi. Te nānappakāraṃ yācitvā attano vacanaṃ aggaṇhantaṃ disvā gharaṃ pavisitvā puttena saddhiṃ tassa bhariyaṃ saparivāraṃ uyyojesuṃ “mayhaṃ nānappakāraṃ taṃ yācantāpi tassa manaṃ alabhitvā āgatā, gaccha tvaṃ, bhadde, tava bhaddāraṃ puttasaṇḍassanena yācitvā saññāpehi”ti. Tāya kira āpannasattāya ayamāyasmā pabbajito. Sā “sādhū”ti sampatiṇṇhitvā dārakamādāya mahatā parivārena jetavanaṃ agamāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ - “assosi kho āyasmato saṅgāmajissā”tiādi.

Tattha purāṇadutiyaikāti pubbe gihikāle pādaparicaraṇavasena dutiyaikā, bhariyāti attho. Ayyoti “ayyaputto”ti vattabbe pabbajitānaṃ anucchavikavohārena vadati. Kirāti anussavanatthe nipāto, tassa anuppatto kirāti sambandho veditabbo. Khuddaputtañhi samaṇa, posa manti āpannasattameva maṃ chaḍḍetvā pabbajito, sāhaṃ etarahi khuddaputtā, tādissaṃ maṃ chaḍḍetvāva tava

samaṇadhammakaraṇaṃ ayuttaṃ, tasmā, samaṇa, puttadutiyāṃ maṃ ghāsacchādanādīhi bharassūti. Āyasmā pana, saṅgāmaji, indriyāni ukkhipitvā taṃ neva oloketi, nāpi ālapati. Tena vuttaṃ - “evaṃ vutte āyasmā saṅgāmaji tuṇhī ahoṣī”ti.

Sā tikkhattuṃ tatheva vatvā tuṇhībhūtaṃ eva taṃ disvā “purisā nāma bhariyāsu nirapekkhāpi puttesu sāpekkhā honti, puttasiṇho pitu aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati, tasmā puttapemenāpi mayhaṃ vase vatteyyā”ti maññaṃ nāma puttāṃ therassa aṅke nikkhipitvā ekamantaṃ apakkamma “eso te, samaṇa, putto, posa na”nti vatvā thokaṃ agamāsi. Sā kira samaṇatejenassa sammukhe ṭhātuṃ nāsakkihi. Thero dāraṅkampi neva oloketi nāpi ālapati. Atha sā itthī avidūre ṭhatvā mukhaṃ parivattetvā oloketi therassa ākāraṃ ṇatvā paṇivattitvā “puttenapi ayaṃ samaṇo anattiko”ti dāraṅkaṃ gahetvā pakkāmi. Tena vuttaṃ - “atha kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā”tiādi.

Tattha puttenapīti ayaṃ samaṇo attano orasaputtenapi anattiko, pageva aññehīti adhippāyo. Dibbenāti ettha dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇasamapaṭicchanasamattāṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi catutthajjhānasamādhinibbattaṃ abhiññācakkhuṃ tādīsanti dibbaṃ viyāti dibbaṃ, dibbavihārasannissayena laddhattā vā dibbaṃ, mahājutikattā mahāgatikattā vā dibbaṃ, tena dibbena. Visuddhenāti nīvaraṇādisaṃkilesavigamena supārisuddhena. Atikkantaṃ anusakenāti manussānaṃ visayātītena. Imaṃ evarūpaṃ vipākāranti imaṃ evaṃ vipākāraṃ yathāvuttaṃ pabbajitesu asāruppaṃ aṅke puttaṭṭhapanasaṅkhātāṃ virūpakiriyaṃ.

Etamatthanti etaṃ āyasmato saṅgāmajissa puttadārādīsū sabbattha nirapekkhabhāvasaṅkhātāṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. Imaṃ udānanti imaṃ tassa itṭhāniṭṭhādīsū tādibhāvadīpaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha āyāntinti āgacchanti, purāṇadutiyikanti adhippāyo. Nābhinandatīti datṭhuṃ maṃ āgatāti na nandati na tussati. Pakkamantinti sā ayaṃ mayā asaṃmoditāva gacchatīti gacchanti. Na socatīti na cittasantaṭṭhapaṃpajjati. Yena pana kāraṇena thero evaṃ nābhinandati na socati, taṃ dassetuṃ “saṅgā saṅgāmajiṃ mutta”nti vuttaṃ. Tattha saṅgāti rāgasāṅgo dosamohamānadiṭṭhisāṅgoti pañcavidhāpi saṅgā samucchadappaṭipassaddhivimuttīhi vimuttaṃ saṅgāmajiṃ bhikkhuṃ. Tamahaṃ brūmi brāhmaṇanti taṃ tādibhāvappattaṃ khīṇāsavaṃ ahaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇanti vadāmīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jaṭilasuttavaṇṇanā

9. Navame gayāyanti ettha gayāti gāṃopi titthampi vuccati. Gayāgāmassa hi avidūre viharanto bhagavā “gayāyaṃ viharatī”ti vuccati, tathā gayātitthassa. Gayātitthanti hi gayāgāmassa avidūre ekā pokkharāṇī atthi nadīpi, tadubhayaṃ “pāpavāṇanattittha”nti lokiyamahājano samudācarati. Gayāsīseti gajāsīsadisāsikharo tattha eko pabbato gayāsīsanāmakko, yattha hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇo bhikkhusahassassa okāso pahoti, tatra bhagavā viharati. Tena vuttaṃ - “gayāyaṃ viharati gayāsīse”ti.

Jaṭilāti tāpasā. Te hi jaṭādhāritāya idha “jaṭilā”ti vuttā. Antaratṭhake himapātasamayeti hemantassa utuno abbhantarabhūte māghamāsassa avasāne cattāro phagguṇamāsassa ādimhi cattāroti aṭṭhādivasaparimāṇe himassa patanakāle. Gayāyaṃ ummujjantīti keci tasmīṃ titthasammate uduke paṭhamam nimuggasakalasarīrā tato ummujjanti vuṭṭhahanti uppilavanti. Nimujjantīti sasīsam uduke osīdanti. Ummujjanimmujjampi karontīti punappunam ummujjananimujjanānipi karonti.

Tattha hi keci “ekummujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanam pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi “ekanimujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjivā vuttanayena avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Ye pana “tasmīṃ titthe nimujjaneneva pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te tattha nimujjivā assāse sannirumbhitvā maruppapātapatitā viya tattheva jīvitakkhayaṃ pāpuṇanti. Apare “punappunam ummujjananimujjanāni katvā nhāte pāpasuddhi hotī”ti evaṃdiṭṭhikā, te kālena kālam ummujjananimujjanāni karonti. Te sabbepi sandhāya vuttam - “ummujjantīpi nimujjantīpi ummujjanimmujjampi karontī”ti. Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakam ummujjanam, nimujjanameva pana karontā katipayā, ummujjanam tadubhayañca karontā bahūti tesam yebhuyyabhāvadassanattam ummujjanam paṭhamam vuttam. Tathā sambahulā jaṭilāti jaṭilānam yebhuyyatāya vuttam, muṇḍasikhaṇḍinopi ca brāhmaṇā udakasuddhikā tasmīṃ kāle tattha tathā karonti.

Osiñcantīti keci gayāya udakam hatthena gahetvā attano sīse ca sarīre ca osiñcanti, apare ghaṭehi udakam gahetvā tīre ṭhatvā tathā karonti. Aggim juhantīti keci gayātīre vediṃ sajjetvā dhūmadabbhipūjādike upakaraṇe upanetvā aggihutam juhanti aggihutam paricaranti. Iminā suddhīti iminā gayāyaṃ ummujjanādinā aggiparicaraṇena ca pāpamalato suddhi pāpapavāhanā saṃsārasuddhi eva vā hotīti evaṃdiṭṭhikā hutvāti attho.

Ummujjanādi cettha nidassanamattam vuttanti daṭṭhabbam. Tesu hi keci udakavāsam vasanti, keci udakassañjalim denti, keci tasmīṃ uduke ṭhatvā candimasūriye anuparivattanti, keci anekasahassavāram sāvittiādike japanti, keci “inda āgacchā”tiādinā vijjājapam avhāyanti, keci mahatupaṭṭhānam karonti, evaṇca karontā keci otaranti, keci uttaranti keci uttarivā suddhikācamanam karonti, keci antoudake ṭhitā tantī vādenti, vīṇam vādentīti evamādikā nānappakārakiriyaṃ dassenti. Yasmā vā te evarūpā vikārakiriyaṃ karontāpi tasmīṃ uduke nimujjanaummujjanapubbakameva karonti, tasmā tam sabbam nimujjanummujjanantogadhameva katvā “ummujjantī”tipiādi vuttam. Evaṃ tattha ākulabyākule vattamāne uparipabbate ṭhito bhagavā tesam tam kolāhalam sutvā “kinnu kho eta”nti olokento tam kiriyaṃvikāram addasa, tam sandhāya vuttam - “addasā kho bhagavā...pe... iminā suddhī”ti, tam vuttatthameva.

Etamattham viditvāti etam attham udakorohanādiasuddhimagge tesam suddhimaggaparāmasanam saccādiḥ ca suddhimagge attano aviparītāvabodham sabbākārato viditvā. Imam udānanti imam udakasuddhiyā asuddhimaggabhāvadīpakam saccādidhammānañca yāthāvato suddhimaggabhāvadīpakam udānam udānesi.

Tattha na udakena suci hotīti ettha udakenāti udakummujjanādinā. Udakummujjanādi hi idha uttarapadalopena “udaka”nti vuttaṃ yathā rūpabhavo rūpanti. Atha vā udakenāti ummujjanādikiriyāya sādhanabhūtena udakena suci sattassa suddhi nāma na hoti, natthīti attho. Atha vā sucīti tena yathāvuttana udakena suci pāpamalato suddho nāma satto na hoti. Kasmā? Bahvettha nhāyatī jano. Yadi hi udakorohanādinā yathāvuttana pāpasuddhi nāma siyā, bahu ettha udae jano nhāyati, mātughātādipāpakammakārī añño ca gomahiṃsādiko antamaso macchakacchape upādāya, tassa sabbassāpi pāpasuddhi siyā, na panevaṃ hoti. Kasmā? Nhānassa pāpahetūnaṃ appaṭipakkhabhāvato. Yañhi yaṃ vināseti, so tassa paṭipakkho yathā āloko andhakārassa, vijjā ca avijjāya, na evaṃ nhānaṃ pāpassa. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ “na udakena suci hotī”ti.

Yena pana suci hoti, taṃ dassetuṃ “yamhi saccañcā”tiādimāha. Tattha yamhīti yasmiṃ puggale. Saccanti vacīsaccañceva viratisaccañca. Atha vā saccanti ñāṇasaccañceva paramatthasaccañca. Dhammoti ariyamaggadhammo, phaladhammo ca, so sabbopi yasmiṃ puggale upalabbhati, so suci so ca brāhmaṇoti so ariyapuggalo visesato khīṇāsavo accantasuddhiyā suci ca brāhmaṇo cāti. Kasmā panettha saccaṃ dhammato visuṃ katvā gahitaṃ? Saccassa bahūpakārattā. Tathā hi “saccaṃ ve amatā vācā, saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ, sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo paṭiṭṭhitā, sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”tiādinā anekesu suttapadesu saccaguṇā pakāsītā. Saccavipariyassa ca “ekaṃ dhammaṃ atītassa, musāvādisa jantuno, abhūtavādī nirayaṃ upetī”ti ca ādinā pakāsītāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bāhiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame bāhiyoti tassa nāmaṃ. Dārucīriyoti dārumayacīro. Suppāraketi evaṃnāmake paṭṭane vasati. Ko panāyaṃ bāhiyo, kathaṃca dārucīriyo ahosi, kathaṃ suppārake paṭṭane paṭivasatīti?

Tatrāyaṃ anupubbīkathā - ito kira kappasatasahassamatthake padumuttarasammāsambuddhakāle eko kulaputto haṃsavatīnagare dasabalassa dhammadesanaṃ suṇanto satthāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ khippābhiññānaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā “mahā vatāyaṃ bhikkhu, yo satthārā evaṃ etadagge ṭhapīyati, aho vatāhampi anāgate evarūpassa sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā satthārā edise ṭhāne etadagge ṭhapetabbo bhavyeayaṃ yathāyaṃ bhikkhū”ti taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā tadanurūpaṃ adhikārakammaṃ katvā yāvajīvaṃ puññaṃ katvā saggaparāyaṇo hutvā devamanussesu saṃsaranto kassapadasabalassa sāsane pabbajitvā paripuññasīlo samaṇadhammaṃ karontova jīvitakkhayaṃ patvā devaloke nibbatti. So ekaṃ buddhantaraṃ devaloke vasitvā imasmiṃ buddhuppāde bāhiyaraṭṭhe kulagehe paṭisandhiṃ gaṇhi, taṃ bāhiyaraṭṭhe jātattā bāhiyoti sañjāniṃsu. So vayappatto gharāvāsaṃ vasanto vaṇijjatthāya bahūnaṃ bhaṇḍānaṃ nāvaṃ pūretvā samuddaṃ pavisitvā aparāparaṃ sañcaranto satta vāre saddhiṃyeva parisāya attano nagaraṃ upagañchi.

Aṭṭhame vāre pana “suvaṇṇabhūmiṃ gamissāmī”ti āropitabhaṇḍo nāvaṃ abhiruhi. Nāvā mahāsamuddaṃ ajjhogāhetvā icchitadesaṃ apatvāva samuddamajjhe vipannā. Mahājano macchakacchapabhakkho ahosi. Bāhiyo pana ekaṃ nāvāphalakaṃ gahetvā taranto ūmivegena mandamandaṃ khipamāno bhassitvā samudde patitattā

jātarūpeneva samuddatīre nipanno. Parissamaṃ vinodetvā assāsamattaṃ labhitvā utthāya lajjāya gumbantaraṃ pavisitvā acchādanaṃ aññaṃ kiñci apassanto akkanālāni chinditvā vākehi paliveṭhetvā nivāsanapāvuraṇāni katvā acchādesi. Keci pana “dāruphalakāni vijjhितvā vākena āvuṇitvā nivāsanapāvuraṇaṃ katvā acchādesī”ti vadanti. Evaṃ sabbathāpi dārumayacīradhāritāya “dārucīriyo”ti purimavohārena “bāhiyo”ti ca paññāyittha.

Taṃ ekaṃ kapālaṃ gahetvā vuttaniyāmena suppārakapaṭṭane piṇḍāya carantaṃ disvā manussā cintesum “sace loke arahanto nāma honti, evaṃvidhehi bhavitabbam, kinnu kho ayaṃ ayyo vatthaṃ diyyamānaṃ gaṇheyya, udāhu appicchatāya na gaṇheyyā”ti vīmaṃsantā nānādisāhi vatthāni upanesum. So cintesi - “sacāhaṃ iminā niyāmena nāgamissaṃ, nayime evaṃ mayi pasīdeyyum, yaṃnūnāhaṃ imāni paṭikkhipitvā imināva nīhārena vihareyyaṃ, evaṃ me lābhasakkāro uppajjissatī”ti. So evaṃ cintetvā kohaṇṇe ṭhatvā vatthāni na paṭiggaṇhi. Manussā “aho appiccho vatāyaṃ ayyo”ti bhiyyosomattāya pasannamānasā mahantaṃ sakkārasammānaṃ kariṃsu.

Sopi bhattakiccaṃ katvā avidūraṭṭhāne ekaṃ devāyatanaṃ agamāsi. Mahājano tena saddhiṃ eva gantvā taṃ devāyatanaṃ paṭijaggitvā adāsī. So “ime mayhaṃ cīradhāraṇamatte pasīditvā evaṃvidhaṃ sakkārasammānaṃ karonti, etesaṃ mayā ukkaṭṭhavuttinā bhavitum vaṭṭatī”ti sallahukaparikkhāro appicchova hutvā vihāsi. “Arahā”ti pana tehi sambhāvīyamāno “arahā”ti attānaṃ amaññaṃ, uparūpari cassa sakkāragarukāro abhivaḍḍhi, lābhī ca ahosi ulārānaṃ paccayānaṃ. Tena vuttaṃ - “tena kho pana samayena bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati samuddatīre sakkato garukato”tiādi.

Tattha sakkatoti sakkaccaṃ ādarena upaṭṭhānavasena sakkato. Garukatoti guṇavisesena yuttoti adhippāyena pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garukato. Mānitoti manasā sambhāvanavasena mānito. Pūjitoti pupphagandhādīhi pūjāvasena pūjito. Apacitoti abhippasannacittehi maggadānaāsanābhīharaṇādivasena apacito. Lābhī cīvara...pe... parikkhārānanti paṇītapaṇītānaṃ uparūpari upanīyamānānaṃ cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ labhanavasena lābhī.

Aparo nayo - sakkatoti sakkārappatto. Garukatoti garukārappatto. Mānitoti bahumānito manasā piyāyito ca. Pūjitoti catupaccayābhipūjāya pūjito. Apacitoti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisaṅkhate paṇītapaṇīte denti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññaṇti ca, so mānito. Yassa sabbampetaṃ pūjanavasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Bāhiyassa pana te sabbametaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ - “bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati sakkato”tiādi. Ettha ca cīvaraṃ so aggaṇhantopi “ehi, bhante, imaṃ vatthaṃ paṭiggaṇhāhi”ti upanāmanavasena cīvarassāpi “lābhī”tveva vutto.

Rahogatassāti rahasi gatassa. Paṭisallīnassāti ekībhūtassa bahūhi manussehi “arahā”ti vuccamānassa tassa idāni vuccamānākārena cetaso parivitakko udapādi cittassa micchāsaṅkappo uppajji. Kathaṃ? Ye kho keci loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā, ahaṃ tesam aññataroti. Tassattho - ye imasmiṃ sattalo ke kilesārīnaṃ hatattā pūjāsakkārādīnaṃca arahabhāvena arahanto, ye kilesārīnaṃ hananena arahattamaggaṃ samāpannā, tesu ahaṃ ekoti.

Purāṇasālohitāti purimasmim bhavesālohitā bandhusadisā ekato katasamaṇadhammā devatā. Keci pana “purāṇasālohitāti purāṇakāle bhavantare sālohitā mātubhūtā ekā devatā”ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhipitvā purimoyevattho gahito.

Pubbe kira kassapadasabalassa sāsane osakkamāne sāmaṇerādīnaṃ vippakāraṃ disvā satta bhikkhū saṃvegappattā “yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva attano paṭiṭṭhaṃ karissāmā”ti suvaṇṇacetiyaṃ vanditvā araṇṇaṃ pavitṭhā ekaṃ pabbataṃ disvā “jīvite sālāyā nivattantu, nirālayā imaṃ pabbataṃ abhiruhantū”ti vatvā nisseṇiṃ bandhitvā sabbe taṃ pabbataṃ abhiruyha nisseṇiṃ pādetvā samaṇadhammaṃ kariṃsu. Tesu saṅghatthero ekarattātikkameneva arahattaṃ pāpuṇi. So uttarakuruto piṇḍapātaṃ ānetvā te bhikkhū, “āvuso, ito piṇḍapātaṃ paribhuñjathā”ti āha. Te “tumhe, bhante, attano ānubhāvena evaṃ akattha, mayampi sace tumhe viya visesaṃ nibbattessāma, sayameva āharitvā bhuñjissāmā”ti bhuñjitum na icchiṃsu. Tato dutiyadivase dutiyatthero anāgāmiphalaṃ pāpuṇi, sopi tattheva piṇḍapātaṃ ādāya tattha gantvā itare nimantesi, tepi tattheva paṭikkhipiṃsu. Tesu arahattappatto parinibbāyi, anāgāmī suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbatti. Itare pana pañca janā ghaṭentā vāyamantāpi visesaṃ nibbattetum nāsakkhiṃsu. Te asakkontā tattheva parisussitvā devaloke nibbattā. Ekaṃ buddhantaṃ devesuyeva saṃsaritvā imasmim buddhuppāde devalokato cavitvā tattha tattha kulaghare nibbattiṃsu. Tesu hi eko pakkusāti rājā ahosi, eko kumārakassapo, eko dabbo mallaputto, eko sabhiyo paribbājako, eko bāhiyo dārucīriyo. Tattha yo so anāgāmī brahmaloke nibbatto, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “purāṇasālohitā devatā”ti. Devaputtapi hi devadhītā viya devo eva devatāti katvā devatāti vuccati “atha kho aññatarā devatā”tiādīsu viya. Idha pana brahmā devatāti adhippeto.

Tassa hi brahmuno tattha nibbattasamanantameva attano brahmasampattiṃ oloketvā āgataṭṭhānaṃ āvajjentassa sattannaṃ janānaṃ pabbataṃ āruya samaṇadhammakaraṇaṃ, tatthekeassa parinibbutabhāvo, anāgāmiphalaṃ patvā attano ca ettha nibbattabhāvo upaṭṭhāsi. So “kattha nu kho itare pañca janā”ti āvajjento kāmāvacaradevaloke tesam nibbattabhāvaṃ ñatvā aparabhāge kālānukālaṃ “kinnu kho karontī”ti tesam pavattiṃ oloketiyeva. Imasmim pana kāle “kahaṃ nu kho”ti āvajjento bāhiyaṃ supparakapaṭṭanaṃ upanissāya dārucīradhāriṃ kohaṇṇena jīvikaṃ kappentaṃ disvā “ayaṃ mayā saddhiṃ pubbe nisseṇiṃ bandhitvā pabbataṃ abhiruhitvā samaṇadhammaṃ karonto atisallekhavuttiyā jīvite anapekkho arahatāpi ābhataṃ piṇḍapātaṃ aparibhuñjitvā idāni sambhāvanādhippāyo anarahāva arahattaṃ paṭijānitvā vicarati lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno, dasabalassa ca nibbattabhāvaṃ na jānāti, handa naṃ saṃvejetvā buddhuppādaṃ jānāpessāmī”ti tāvadeva brahmalokato otarivā rattibhāge supparakapaṭṭane dārucīriyassa sammukhe pāturahosi. Bāhiyo attano vasanaṭṭhāne ulāraṃ obhāsaṃ disvā “kiṃ nu kho eta”nti bahi nikkhamitvā olokeno ākāse ṭhitam mahābrahmānaṃ disvā añjaliṃ paggayha “ke tumhe”ti pucchi. Athassa so brahmā “ahaṃ te porāṇakasahāyo tadā anāgāmiphalaṃ patvā brahmaloke nibbatto, tvaṃ pana kiñci visesaṃ nibbattetum asakkonto tadā puthujjanakālakiriyaṃ katvā saṃsaranto idāni titthiyavesadhārī anarahāva samāno ‘arahā aha’nti imaṃ laddhiṃ gahetvā vicarasīti ñatvā āgato, neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā, paṭinissajjetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ, mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya, sammāsambuddho loka uppanno. So hi bhagavā arahā, gaccha naṃ payirupāsassū”ti

āha. Tena vuttaṃ - “atha kho bāhiyassa dāruṇīyassa purāṇasālohitā devatā”tiādi.

Tattha anukampikāti anuggahasīlā karuṇādhikā. Atthakāmāti hitakāmā mettādhikā. Purimapadena cettha bāhiyassa dukkhāpanayanakāmatam tassā devatāya dasseti, pacchimena hitūpasamhāraṃ. Cetasāti attano cittena, cetosīsenā cettha cetopariyaññaṃ gahitanti veditabbaṃ. Cetoparivitakkanti tassa cittappavattiṃ. Aññāyāti jānitvā. Tenupasaṅkamīti seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva brahmaloke antarahito bāhiyassa purato pātubhavanavasena upasaṅkami. Etadavocāti “ye kho keci loke arahanto vā”tiādi pavattamicchāparivitakkaṃ bāhiyaṃ sahoḍhaṃ coraṃ gaṇhanto viya “neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā”tiādikaṃ etaṃ idāni vuccamānavacanaṃ brahmā avoca. Neva kho tvaṃ, bāhiya, arahāti etena tadā bāhiyassa asekhabhāvaṃ paṭikkhipati, nāpi arahattamaggaṃ vā samāpannoti etena sekkhabhāvaṃ, ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvaṃ arahā vā assa arahattamaggaṃ vā samāpannoti iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha paṭipadāti sīlavisuddhiādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggeti paṭipadā. Assāti bhaveyyāsi.

Ayañcassa arahattādhimāno kiṃ nissāya uppannoti? “Appicchatāya santuṭṭhitāya sallekhatāya dīgharattaṃ katādhikārattā tadanāgappahānavasena kilesānaṃ vihatattā arahattādhimāno uppanno”ti keci vadanti. Apare panāhu “bāhiyo paṭhamādi jhānacetukkalābhī, tasmāssa vikkhambhanappahānena kilesānaṃ asamudācārato arahattādhimāno uppajjati”ti. Tadubhayampi tesaṃ matimattameva “sambhāvanādhīpāyo lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno”ti ca aṭṭhakathāyaṃ āgatattā. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Atha bāhiyo ākāse ṭhatvā kathentaṃ mahābrahmānaṃ oloketvā cintesi - “aho bhāriyaṃ vata kammaṃ, yamaṃ arahāti cintesiṃ, ayañca ‘arahattagāminī paṭipadāpi te natthī’ti vadati, atthi nu kho loke koci arahā”ti? Atha naṃ pucchi. Tena vuttaṃ - “atha ke carahi devate loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā”ti.

Tattha athāti pucchārambhe nipāto. Ke carahīti ke etarahi. Loketi okāsaloke. Ayañhettha adhippāyo - bhājanalokabhūte sakalasmīṃ jambudīpatale kasmīṃ ṭhāne arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā etarahi viharanti, yattha mayaṃ te upasaṅkamitvā tesaṃ ovāde ṭhatvā vaṭṭadukkhato muccissāmāti. Uttaresūti supparakapaṭṭanato pubbuttaradisābhāgaṃ sandhāya vuttaṃ.

Arahanti ārakattā araham. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūra vidūre ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhamsitattā. Arānaṃ vā hatattā araham. Bhagavatā hi kilesārayo anavasesato ariyamaggena hatā samucchināti. Arānaṃ vā hatattā araham. Yañca avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādi abhisāṅkhārāraṃ jarāmarāṇanemi āsava samudaya mayena akkheṇa vijjhitvā tibhavarathe samāyojitaṃ anādikā lappavattaṃ saṃsāracakkaṃ. Tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlathaviyaṃ paṭiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraññapharasuṃ gahetvā sabbepi arā hatā vihatā viddhamsitāti. Arahātīti vā araham. Bhagavā hi sadevake loke aggadakkhiṇeyyattā ulāre cīvarādipaccaye pūjāvisesañca arahati. Rahābhāvato vā araham. Tathāgato hi sabbaso samucchinna rāgādikilesattā pāpakilesassāpi asambhavato pāpakaraṇe rahābhāvatopi arahanti vuccati.

Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho. Bhagavā hi abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe

dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato abhisambujjhi. Vuttañhetam -

“Abhiññeyyam abhiññātam, bhāvetabbañca bhāvitam;
Pahātabbam pahīnam me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā”ti.

Apica kusale dhamme anavajjasukhavipākato, akusale dhamme sāvajjadukkhavipākatotiādinā sabbattikadukādivasena ayamatto netabbo. Iti aviparītam sayambhuññāna sabbākārato sabbadhammānam abhisambuddhattā sammāsambuddhoti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana visuddhimagge āgatanayeneva veditabbo. Arahattāyāti aggaphalappaṭilābhāya. Dhammam desetīti ādikalyāṇādiguṇavisesayuttam sīlādipaṭipadādhammaṃ samathavipassanādhammameva vā veneyyajjhāsayanurūpaṃ upadisati katheti.

Samvejitoti “dhiratthu vata, bho, puthujjanabhāvassa, yenāham anarahāva samāno arahāti amaññim, sammāsambuddhañca loke uppajjitvā dhammam desentam na jānim, dujjānam kho panidam jīvitam, dujjānam maraṇa”nti samvegamāpādito, devatāvacanena yathāvuttenākārena samviggaṃānasoti attho. Tāvadevāti tasmimyeva khaṇe. Suppārakā pakkāmiti buddhoti nāmamapi savanena uppannāya buddhārammaṇāya pītiyā samvegena ca codiyamānahadayo suppārakapaṭṭanato sāvattim uddissa pakkanto. Sabbattha ekarattiparivāsenāti sabbasmim magge ekarattivāseneva agamāsi. Suppārakapaṭṭanato hi sāvatti vīsayojanasate hoti, tañcāyam ettakam addhānam ekarattivāsena agamāsi. Yadā suppārakato nikkhanto, tadaheva sāvattim sampattoti.

Katham panāyam evam agamāsīti? Devatānubhāvena, “buddhānubhāvenā”tipi vadanti. “Sabbattha ekarattiparivāsenā”ti pana vuttattā maggassa ca vīsayojanasatikattā antarāmagge gāmanigamarājadhānisu yattha yattha rattiyaṃ vasati, tattha tattha dutiyaṃ aruṇam anuṭṭhāpetvā sabbattha ekarattivāseneva sāvattim upasaṅkamīti ayamatto dīpito hotīti. Nayidam evam daṭṭhabbam. Sabbasmim vīsayojanasatike magge ekarattivāsenāti imassa atthassa adhippetattā. Ekarattimattam so sakalasmim tasmim magge vasitvā pacchimadvise pubbaṇhasamaye sāvattim anuppattoti.

Bhagavāpi bāhiyassa āgamanam nātvā “na tāvassa indriyāni paripākam gatāni, khaṇantare pana paripākam gamissantī”ti tassa indriyānam paripākam āgamayamāno mahābhikkhusaṅghaparivuto tasmim khaṇe sāvattim piṇḍāya pāvisi. So ca jetavanam pavisitvā bhuttaṭṭarāse kāyālasivimocanattam abbhokāse caṅkamante sambahule bhikkhū passitvā “kham nu kho etarahi bhagavā”ti pucchi. Bhikkhū “bhagavā sāvattim piṇḍāya pavitṭho”ti vatvā pucchimsu “tvam pana kuto āgato”ti? “Suppārakapaṭṭanato āgatomhī”ti. “Dūrato āgatosi, nisīda, tāva pāde dhovitvā makkhetvā thokam vissamāhi, āgatakāle satthāram dakkhasī”ti. “Aham, bhante, attano jīvitantarāyam na jānāmi, ekarattenevamhi katthacipi ciraṃ aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikam maggam āgato, satthāram passitvāva vissamissāmī”ti vatvā taramānarūpo sāvattim pavisitvā anopamāya buddhasiriyā virocāmānam bhagavantam passi. Tena vuttam “tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho bāhiyo dārucīriyo yena te bhikkhū tenupasaṅkamī”tiādi.

Tattha kahanti kattha. Nūti saṃsaye, khoti padapūraṇe, kasmim̐ nu kho padeseti attho. Dassanakāmaṃhāti daṭṭhukāmā amha. Mayañhi taṃ bhagavantaṃ andho viya cakkhuṃ, badhiro viya sotaṃ, mūgo viya kalyāṇavākkaraṇaṃ, hatthapādavikalo viya hatthapāde, daliddo viya dhanasampadaṃ, kantāraddhānappaṭipanno viya khemantabhūmiṃ, rogābhibhūto viya ārogyaṃ, mahāsamudde bhinnanāvo viya mahākullaṃ passituṃ upasaṅkamituñca icchāmāti dasseti. Taramānarūpoti taramānākāro.

Pāsādikanti

bāttiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītiyanubyañjanabyāmapabbhāketumālālaṅkatāya samantapāsādikāya attano sarīrasobhāsampattiya rūpakāyadassanabyāvaṭassa janassa sabbabhāgato pasādāvahaṃ. Pasādanīyanti

dasabalacatuvesārājjaasādhāraṇaṇāññaatṭhārasāveṇika-

buddhadhammappabhūtiaparimāṇaguṇagaṇasamannāgatāya

dhammakāyasampattiya sarikkhakajanassa pasādanīyaṃ pasīditabbayuttaṃ

pasādārahaṃ vā. Santindriyanti cakkhādipañcindriyalolabhāvāpagamanena

vūpasantapañcindriyaṃ. Santamānasanti chaṭṭhassa manindriyassa

nibbisevanabhāvūpagamanena vūpasantamānasam.

Uttamadamaṭṭhasamathamanuppattanti lokuttarapaññāvimutticetovimuttisaṅkhātāṃ

uttamaṃ damathaṃ samathañca anuppatvā adhigantvā ṭhitaṃ. Dantanti

suparisuddhakāyasamācāratāya ceva hatthapādakukkuccābhāvato davādiabhāvato

ca kāyena dantaṃ. Guttanti suparisuddhavaśīsamācāratāya ceva

nirattakavācābhāvato davādiabhāvato ca vācāya guttaṃ. Yatindriyanti

suparisuddhamanosamācāratāya ariyiddhiyogena

abyāvaṭaappaṭisaṅkhānupekkhābhāvato ca manindriyavasena yatindriyaṃ. Nāganti

chandādivasena agamanato, pahīnānaṃ rāgādikilesānaṃ punānāgamanato,

kassaci pi āgussa sabbathāpi akaraṇato, punabbhavassa ca agamanatoti imehi

kāraṇehi nāgaṃ. Ettha ca pāsādikanti iminā rūpakāyena bhagavato pamāṇabhūtataṃ

dīpeti, pasādanīyanti iminā dhammakāyena, santindriyantiādinā sesehi

pamāṇabhūtataṃ dīpeti. Tena catuppamañike lokasannivāse anavasesato sattānaṃ

bhagavato pamāṇabhāvo pakāsitoti veditabbo.

Evambhūtañca bhagavantaṃ antaravīthiyaṃ gacchantam̐ disvā “cirassaṃ vata me

sammāsambuddho diṭṭho”ti haṭṭhatuṭṭho pañcavaṇṇāya pītiya nirantaram̐

phuṭasarīro pītivipphāritavivaṭanicalalocano diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro

bhagavato sarīrappabhāvemajjhaṃ ajjhogāhetvā tattha nimujjanto bhagavato

samīpaṃ upasaṅkamitvā pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā bhagavato pāde sambāhanto

paricumbanto “desetu me, bhante, bhagavā dhamma”nti āha. Tena vuttaṃ -

“bhagavato pāde sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca - ‘desetu me, bhante,

bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya

sukhāya””ti.

Tattha sugatoti sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā,

sammā gadattā sugato. Gamanampi hi gatanti vuccati, tañca bhagavato sobhanaṃ

parisuddhaṃ anavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṃ

disaṃ asajjamāno gato, aññepi gametīti sobhanagamanattā sugato. Sundarañcesa

ṭhānaṃ amataṃ nibbānaṃ gatoti sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā sugato. Sammā ca

gatattā sugato tena tena maggena pahīne kilese puna apaccāgamanato.

Vuttañhetam̐ -

“Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato. Sakadāgāmi...pe... arahattamaggena...pe... na paccāgacchatīti sugato”ti.

Atha vā sammā gatattāti tīsupi avatthāsu sammāpaṭipattiyā gatattā, suppaṭipannattāti attho. Dīpaṅkarapādamūlato hi paṭṭhāya yāva mahābodhimaṇḍā tāva samatīṃsapāramipūritāya sammāpaṭipattiyā ñātattacariyāya lokattacariyāya buddhattacariyāya koṭīṃ pāpuṇitvā sabbalokassa hitasukhameva paribrūhanto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ attakilamathanti ime ante anupagacchantiyā anuttarāya bojjhaṅgabhāvanāsaṅkhātāya majjhimāya paṭipadāya ariyasaccesu tato paraṃ samadhiगतadhammādhipeyyo sabbasattesu avisayāya sammāpaṭipattiyā ca gato paṭipannoti evampi sammā gatattā sugato. Sammā cesa gadati yuttaṭṭhāne yuttameva vācaṃ bhāsatīti sugato. Vuttampi cetāṃ -

“Kālavādī, bhūtavādī, atthavādī, dhammavādī, vinayavādī, nidhānavatīṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhita”nti.

Aparampi vuttaṃ -

“Yā sā vācā abhūtā atacchā anattasaṃhitā, yā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsatī”tiādi.

Evam sammā gadattāpi sugato.

Yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti yaṃ dhammassa upadisaṇaṃ cirakālaṃ mama jhānavimokkhādihitāya tadadhiḡgantabbasukhāya ca siyā. Akālo kho tāva bāhiyāti tava dhammadesanāya na tāva kāloti attho. Kiṃ pana bhagavato sattahitapaṭipattiyā akālopi nāma atthi, yato bhagavā kālavādīti? Vuccate - kāloti cettha veneyyānaṃ indriyaparipākakālo adhippeto. Yasmā pana tadā bāhiyassa attano indriyānaṃ paripakkāparipakkabhāvo dubbhiṇṇeyyo, tasmā bhagavā taṃ avatvā attano antaravīthiyaṃ ṭhitabhāvamassa kāraṇaṃ apadisanto āha “antaragharaṃ pavitṭhamhā”ti. Dujjānanti dubbhiṇṇeyyaṃ. Jīvitantarāyānanti jīvitassa antarāyakaradhammānaṃ vattanaṃ avattanaṃ vāti vattukāmo sambhamavasena “jīvitantarāyāna”nti āha. Tathā hi anekapaccayappaṭibaddhavuttijīvitaṃ anekarūpā ca tadantarāyā. Vuttañhi -

“Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaram tena, mahāsenena maccunā”ti.

Kasmā panāyaṃ jīvitantarāyameva tāva purakkharoti? “Nimittaññutāya adiṭṭhakosallena vā”ti keci. Apare “devatāya santike jīvitantarāyassa sutattā”ti vadanti. Antimabhavikattā pana upanissayasampattiyā codiyamāno evamāha. Na hi tesāṃ appattaarahattānaṃ jīvitakkhayaṃ hoti. Kiṃ pana kāraṇā bhagavā tassa dhammaṃ desetukāmovā dvikkhattuṃ paṭikkhipi? Evam kirassa ahosi “imassa maṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya sakalasārīraṃ pītiyā niraṇṭaraṃ phuṭaṃ, atibalavā pītivego, dhammaṃ sutvāpi na tāva sakkhissati paṭivijjhitaṃ. Yāva pana majjhattupekkaṃ saṇṭhāti, tāva tiṭṭhatu, vīsayojanasataṃ maggaṃ āgatattā darathopissa kāye balavā, sopi tāva paṭippassambhatū”ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipi. Keci pana “dhammassavane ādarajananatthaṃ bhagavā evamakāsī”ti vadanti. Tatiyavāraṃ

yācito pana majjhattupekkham darathappaṭipassaddhiṃ paccupaṭṭhitañcassa jīvitantarāyaṃ disvā “idāni dhammadesanāya kālo”ti cintetvā “tasmā tihā”tiādinā dhammadesanaṃ ārabhi.

Tattha tasmāti yasmā tvaṃ ussukkajāto hutvā ativiya maṃ yācasi, yasmā vā jīvitantarāyānaṃ dujjānataṃ vadasi, indriyāni ca te paripākaṃ gatāni, tasmā. Tihāti nipātamattaṃ. Teti tayā evanti idāni vattabbākāraṃ vadati.

Sikkhitabbanti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannampi sikkhānaṃ vasena sikkhanaṃ kātabbaṃ. Yathā pana sikkhitabbam, taṃ dassento “diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī”tiādimāha.

Tattha diṭṭhe diṭṭhamattanti rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhamattaṃ. Yathā hi cakkhuviññāṇaṃ rūpe rūpamattameva passati, na aniccādisabhāvaṃ, evameva sesaṃ. Cakkhudvārikaviññāṇena hi me diṭṭhamattameva bhavissatīti sikkhitabbanti attho. Atha vā diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena rūpavijānananti attho. Mattanti pamāṇaṃ. Diṭṭhā mattā etassāti diṭṭhamattaṃ, cakkhuviññāṇamattameva cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā āpāthagate rūpe cakkhuviññāṇaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva me javanaṃ bhavissati, cakkhuviññāṇappamāṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti.

Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ, diṭṭhamattaṃ nāma tattheva uppannaṃ sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātaṃ cittattayaṃ. Yathā taṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampaṭicchanaḍippamāṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṃ dassāmīti evamettha attho daṭṭhabbo. Eseva nayo sutamute. Mutanti tadārammaṇaviññāṇehi saddhiṃ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ veditabbaṃ. Viññāte viññātamattanti ettha pana viññātaṃ nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ. Tasmīṃ viññāte viññātamattanti āvajjanappamāṇaṃ. Yathā āvajjanaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rajjanādivasena ca uppajjituṃ adatvā āvajjanappamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti ayamettha attho. Evañhi te, bāhiya, sikkhitabbanti evaṃ imāya paṭipadāya tayā, bāhiya, tissannaṃ sikkhānaṃ anuvattanavasena sikkhitabbam.

Iti bhagavā bāhiyassa saṃkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhiṃ chaḷārammaṇabhedabhinnaṃ vipassanāya visayaṃ diṭṭhādīhi catūhi koṭṭhāsehi vibhajitvā tatthassa ñātātīraṇapariññaṃ dasseti. Kathaṃ? Ettha hi rūpāyatanaṃ passitabbaṭṭhena diṭṭhaṃ nāma, cakkhuviññāṇaṃ pana saddhiṃ taṃdvārikaviññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kāretā vā, yato taṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, udayabbayappaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa rajjanādīnaṃ okāsoti? Ayamettha adhippāyo sutādīsipi.

Idāni ñātātīraṇapariññāsu patitṭhitassa upari saha maggaphalena pahānapariññaṃ dassetuṃ, “yato kho te, bāhiyā”tiādi āraddhaṃ. Tattha yatoti yadā, yasmā vā. Teti tava. Tatoti tadā, tasmā vā. Tenāti tena diṭṭhādīnā, diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādīnā vā. Idaṃ vuttaṃ hoti - bāhiya, tava yasmīṃ kāle yena vā kāraṇena diṭṭhādīsū mayā vuttavidhiṃ paṭipajjantassa aviparītasabhāvāvabodhena diṭṭhādīmattaṃ bhavissati, tasmīṃ kāle tena vā kāraṇena diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādīnā saha na bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, pahīnarāgādikattā tena vā diṭṭhādīnā saha paṭibaddho na bhavissasīti. Tato tvaṃ, bāhiya, na tatthāti yadā yasmā vā tvaṃ tena

rāgena vā ratto dosena vā duṭṭho mohena vā mūḷho na bhavissasi, tadā tasmā vā tvam tattha diṭṭhādi ke na bhavissasi, tasmim diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti taṇhāmānadiṭṭhīhi allīno patitṭhito na bhavissasi. Ettāvatā pahānapariññaṃ matthakaṃ pāpetvā khīṇāsavabhūmi dassitā.

Tato tvam, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarenāti yadā tvam, bāhiya, tena rāgādinā tattha diṭṭhādīsu paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvam neva idhaloke na paraloke na ubhayatthāpi. Esevanto dukkhassāti kilesadukkhassa ca vaṭṭadukkhassa ca ayameva hi anto ayaṃ parivaṭumabhāvoti ayameva hi ettha attho. Ye pana “ubhayamantarenā”ti padaṃ gahetvā antarābhavaṃ nāma icchanti, tesam taṃ micchā. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. Antarenāti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ, tasmā ayamettha attho - “neva idha na huraṃ, aparo vikappo na ubhaya”nti.

Atha vā antarenāti vacanaṃ pana vikappantarābhāvadīpanaṃ. Tassattho - “neva idha na huraṃ, ubhayamantare pana na aññatṭhānaṃ atthī”ti. Yepi ca “antarāparinibbāyī sambhavesī”ti ca imesaṃ suttapadānaṃ atthaṃ ayoniso gahetvā “atthiyeva antarābhavo”ti vadanti, tepi yasmā avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyatīti antarāparinibbāyī, na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na bhavissanti, te khīṇāsavā purimapade bhūtāti vuttā. Tabbiruddhatāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavasamyojanattā sekhā puthujjanā ca. Catūsu vā yonīsu aṇḍajalābujasattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkaṇato paṭṭhāya bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino, tato paraṃ bhūtāti attho. Tasmā natthīti paṭikkhipitabbā. Sati hi ujuke pāḷianugate atthe kiṃ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena parikappitena payojananti.

Ye pana “santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho, yathā taṃ vīhiādiaviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇakasantānēpi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, na aññathā”ti yuttiṃ vadanti. Tena hi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasāṅkamane ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva avicchinnaḍese dhammānaṃ pavatti icchitā, yadipi siyā iddhimantānaṃ iddhivisayo acinteyyoti. Taṃ idhāpi samānaṃ “kammavipāko acinteyyo”ti vacanato. Tasmā taṃ tesam matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnaḍese pātubhavanti, katthaci avicchinnaḍese. Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññaṃ dese ādāsapabbatappadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ paccayuppannaṃ nibbattamānaṃ dissati, tasmā na sabbaṃ sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paṭibimbassa udāharaṇabhāvasādhanādiko antarābhavakathāvicāro kathāvatthupakaraṇassa ṭīkāyaṃ gahetabbo.

Apāre pana “idhāti kāmabhavo, huranti arūpabhavo, ubhayamantarenāti rūpabhavo vutto”ti. Aññe “idhāti ajjhakkāyatanāni, huranti bāhirāyatanāni, ubhayamantarenāti cittacetasikā”ti. “Idhāti vā paccayadhammā, huranti paccayuppannadhammā,

ubhayamantarenāti paṇṇattidhammā vuttā”ti vadanti. Taṃ sabbam aṭṭhakathāsu natthi. Evaṃ tāva “diṭṭhe diṭṭhamattam bhavissatī”tiādinā diṭṭhādivasena catudhā tebhūmakadhammā saṅgahetabbā. Tattha subhasukhaniccaataggāhaparivajjanamukhena asubhadukkhāniccānattānupassanā dassitāti heṭṭhimāhi visuddhīhi saddhiṃ saṅkhepeneva vipassanā kathitā. “Tato tvam, bāhiya, na tenā”ti iminā rāgādīnam samucchadassa adhippetattā maggo. “Tato tvam, bāhiya, na tatthā”ti iminā phalam. “Nevidhā”tiādinā anupādisesā parinibbānadhātu kathitāti daṭṭhabbam. Tena vuttam - “atha kho bāhiyassa...pe... āsavehi cittaṃ vimuccī”ti.

Imāya saṃkhittapadāya desanāya tāvadevāti tasmiṃyeva khaṇe, na kālantare. Anupādāyāti aggahetvā. Āsavehīti ābhavaggaṃ āgotrabhum savanato pavattanato cirapārīvāsīyaṭṭhena madirādiāsavasadisatāya ca “āsavā”ti laddhanāmehi kāmārāgādīhi. Vimuccīti samucchadavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimucci nissajji. So hi satthu dhammaṃ suṇanto eva sīlāni sodhetvā yathāladdham cittasamādhiṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā khippābhiññatāya tāvadeva sabbāsava khetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So saṃsārasotaṃ chinditvā katavaṭṭapariyanto antimadehadharo hutvā ekūnavāsītiyā paccavekkhaṇāsu pavattāsu dhammatāya codiyamāno bhagavantaṃ pabbajjaṃ yāci. “Paripuṇṇaṃ te pattaṭṭhāva”nti puṭṭho “na paripuṇṇa”nti āha. Atha naṃ satthā “tena hi pattaṭṭhāvaṃ pariyesā”ti vatvā pakkāmi. Tena vuttam - “atha kho bhagavā...pe... pakkāmi”ti.

So kira kassapadasabalassa sāsane vīsavassasahassāni samaṇadhammaṃ karonto “bhikkhunā nāma attanā paccaye labhitvā yathādānaṃ karontena attanāva paribhuñjitum vaṭṭatī”ti ekassa bhikkhussapi pattenā vā cīvarena vā saṅgahaṃ nākāsi, tenassa ehibhikkhuupasampadāya upanissayo nāhosi. Keci panāhu - “so kira buddhasuñṇe loke coro hutvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā araṇṇe corikaṃ karonto ekaṃ paccekabuddhaṃ disvā pattaṭṭhāvalobhena taṃ usunā vijjhītvā pattaṭṭhāvaṃ gaṇhi, tenassa iddhiṃmayapattaṭṭhāvaṃ na uppajjissatīti, satthā taṃ ṇatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsī”ti. Tampi pattaṭṭhāvarapariyesanaṃ caramānaṃ ekā dhenu vegena āpatantī paharītvā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Taṃ sandhāya vuttam “atha kho acirapakkantassa bhagavato bāhiyaṃ dārucīriyaṃ gāvī taruṇavacchā adhipatītvā jīvitā voropesī”ti.

Tattha acirapakkantassāti na ciraṃ pakkantassa bhagavato. Gāvī taruṇavacchāti ekā yakkhinī taruṇavacchadhenurūpā. Adhipatītvāti abhibhavitvā madditvā. Jīvitā voropesīti purimasmiṃ attabhāve laddhāghātātāya diṭṭhamatteneva vericittaṃ uppādetvā siṅgena paharītvā jīvitā voropesi.

Satthā piṇḍāya caritvā katabhattakicco sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ nagarato nikkhamanto bāhiyassa sarīraṃ saṅkāraṭṭhāne patitaṃ disvā bhikkhū āṇāpesi - “bhikkhave, ekasmiṃ gharadvāre ṭhatvā mañcakaṃ āharāpetvā idaṃ sarīraṃ nagarato nīharitvā jhāpetvā thūpaṃ karoṭhā”ti, bhikkhū tathā akāmsu. Katvā ca pana vihāraṃ gantvā satthāraṃ upasaṅkamitvā attanā katakiccaṃ ārocetvā tassa abhisamparāyaṃ pucchimsu. Atha nesam bhagavā tassa parinibbutabhāvaṃ ācikkhi. Bhikkhū “tumhe, bhante, ‘bāhiyo dārucīriyo arahattaṃ patto’ti vadatha, kadā so arahattaṃ patto”ti pucchimsu. “Mama dhammaṃ sutakāle”ti ca vutte “kadā panassa tumhehi dhammo kathito”ti? “Piṇḍāya carantena ajjeva antaravīthiyaṃ ṭhatvā”ti. “Appamattako so, bhante, tumhehi antaravīthiyaṃ ṭhatvā kathitadhammo,

kathaṃ so tāvatakena visesaṃ nibbattesī’’ti? “Kiṃ, bhikkhave, mama dhammaṃ ‘appaṃ vā bahuṃ vā’ti pamiṇatha, anekāni gāthāsahassānipi anattasamhitāni na seyyo, atthanissitaṃ pana ekampi gāthāpadaṃ seyyo’’ti dassento -

“Sahassamapi ce gāthā, anattapadasaṅhitā;
Ekaṃ gāthāpadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammattī’’ti. -

Dhammapade imaṃ gāthaṃ vatvā “na kevalaṃ so parinibbānamattena, atha kho mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ aggabhāvenapi pūjāraho’’ti dassento “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ, yadidaṃ bāhiyo dārucīriyo’’ti taṃ āyasmantaṃ etadagge ṭhapesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ - “atha kho bhagavā sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā...pe... parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo’’ti.

Tattha pacchābhattanti bhattakiccato pacchā. Piṇḍapātaṭṭikkantoti piṇḍapātapariyesanato paṭinivatto. Padadvayenāpi katabhattakiccoti vuttaṃ hoti. Nīharitvāti nagarato bahi netvā. Jhāpethāti dahatha. Thūpañcassa karoṭhāti assa bāhiyassa sarīradhātuyo gahetvā cetiyañca karoṭha. Tattha kāraṇamāha - “sābrahmacārī vo, bhikkhave, kālakato’’ti. Tassattho - yaṃ tumhe seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ adhisīlādipaṭipattidhammaṃ sandiṭṭhaṃ caratha, taṃ so tumhehi samānaṃ brahmaṃ acarīti sābrahmacārī maraṇakālassa pattiyaṃ kālakato, tasmā taṃ mañcakena nīharitvā jhāpetha, thūpañcassa karoṭhāti.

Tassa kā gatīti pañcasu gatīsu tassa katamā gati upapatti bhavabhūtā, gatīti nipphatti, ariyo puthujjano vāti kā niṭṭhāti attho. Abhisamparāyoti pecca bhavuppatti bhavanirodho vā. Kiñcāpi tassa thūpakaraṇaṇattiyāva parinibbutabhāvo atthato pakāsito hoti, ye pana bhikkhū tattakena na jāniṃsu, te “tassa kā gatī’’ti pucchiṃsu. Pākaṭataraṃ vā kārapetukāmā tathā bhagavantaṃ pucchiṃsu.

Paṇḍitoti aggamaggapaññāya adhigatattā paṇḍena ito gato pavattoti paṇḍito. Paccapādīti paṭipajji. Dhammassāti lokuttaradhammassa. Anudhammanti sīlavisuddhiādipaṭipadādhammaṃ. Atha vā dhammassāti nibbānadhammassa. Anudhammanti ariyamaggaphaladhammaṃ. Na ca maṃ dhammādhikaraṇanti dhammadesanāhetu na ca maṃ vihesesi yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā. Yo hi satthu santike dhammaṃ sutvā kammaṭṭhānaṃ vā gahetvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjati, so satthāraṃ viheseti nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ - “vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’ti. Atha vā na ca maṃ dhammādhikaraṇanti na ca imaṃ dhammādhikaraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - vaṭṭadukkhato niyyānahetubhūtaṃ imaṃ mama sāsanadhammaṃ suppaṭipannattā na viheseti. Duppaṭipanno hi sāsanaṃ bhindanto satthu dhammasarīre pahāraṃ deti nāma. Ayaṃ pana sammāpaṭipattiṃ matthakaṃ pāpetvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Tena vuttaṃ - “parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo’’ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ therassa bāhiyassa anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutabhāvaṃ, tathā parinibbutānañca khīṇāsavānaṃ gatiyā pacurajanehi dubbiññeyyabhāvaṃ sabbākārato viditvā. Imaṃ udānanti imaṃ appaṭiṭṭhitaparinibbānānubhāvadīpakāṃ udānaṃ udānesi.

Tattha yatthāti yasmiṃ nibbāne āpo ca na gādhati, pathavī ca tejo ca vāyo ca na gādhati, na paṭiṭṭhāti. Kasmā? Nibbānassa asaṅkhatasabhāvattā. Na hi tattha

saṅkhatadhammānaṃ lesopi sambhavati. Sikkhāti sikkhavaṇṇatāya sikkhāti
laddhanāma gahanakkhattatārakā. Na jotantīti na bhāsanti. Ādicco nappakāsati ti su
dīpesu ekasmiṃ khaṇe ālokaparaṇasamattho ādiccopi ābhāvasena na dibbati. Na
tadtha candimā bhātīti satipi bhāsurabhāve kantasītalakiraṇo candopi tasmiṃ
nibbāne abhāvato eva attano juṇhāvibhāsanena na virocati. Yadi tadtha
candimasūriyādayo natthi, lokantaro viya niccandhakārameva taṃ bhaveyyāti
āsaṅkaṃ sandhāyāha “tamo tadtha na vijjati”ti. Sati hi rūpābhāve tamo nāma na
siyā.

Yadā ca attanā vedi, muni monena brāhmaṇoti catusaccamunanato monanti
laddhanāmena maggañāṇena kāyamoneyyādīhi ca samannāgatattā “munī”ti
laddhanāmo ariyasāvakabrāhmaṇo teneva monasaṅkhātena paṭivedhañāṇena yadā
yasmiṃ kāle aggamaggakkhaṇe attanā sayameva anussavādike pahāya
attapaccakkhaṃ katvā nibbānaṃ vedi paṭivijjhi. “Avedī”tipi pāṭho, aññāsīti attho.
Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatīti athāti tassa nibbānassa jānanato
pacchā. Rūpāti rūpadhammā, tena pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca gahito
hoti. Arūpāti arūpadhammā, tena rūpenāmissikato arūpabhavo gahito hoti. So
“catuvokārabhavo”tipi vuccati. Sukhadukkhāti sabbattha
uppajjanakasukhadukkhato vaṭṭato. Atha vā rūpāti rūpalokapaṭisandhito. Arūpāti
arūpalokapaṭisandhito. Sukhadukkhāti kāmāvacarapaṭisandhito. Kāmabhavo hi
byāmissasukhadukkho. Evametasmā sakalatopi vaṭṭato accantameva muccatīti
gāthādvayenapi bhagavā “mayhaṃ puttassa bāhiyassa evarūpā nibbānagatī”ti
dasseti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca bodhivaggavaṇṇanā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Σχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια. 5. Η συλλογή των μικρών κειμένων. 03. Σχόλια για τους εμπνευσμένους λόγους. 1. Το κεφάλαιο για την φώτιση έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org